

พลวัตการจัดการทุนทางสังคมในชุมชนต่างศาสนา: กรณีศึกษาชุมชนตำบลทรายขาว อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี

สฤชดี ผาอาจ^{a,✉} มนตรี กรรพุมมาลัย^b

^aนักศึกษาระดับปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

^bผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

✉ sarit@yala.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะ และองค์ประกอบเชิงเงื่อนไขของทุนทางสังคมที่ทำให้ชุมชนต่างศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และเพื่อศึกษาพลวัตการจัดการทุนทางสังคมและผลที่เกิดขึ้น โดยใช้วิธีการเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก สันทนาากลุ่มและการสังเกต ผลการศึกษาพบว่า (1) ลักษณะทุนทางสังคม คือ การยอมรับและไว้วางใจผู้ที่มีนิกายศาสนาอื่น มีการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนที่สืบทอดกันมา และมีการรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาชุมชน องค์ประกอบเชิงเงื่อนไขของทุนทางสังคม ได้แก่ สภาพภูมิประเทศที่บีบบังคับให้ต้องพึ่งพาอาศัยกัน เกียรติยศชื่อเสียงของชุมชนท้องถิ่นที่โดดเด่น ว่าทกรรม 'คนทรายขาว' ภาษา ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ขนาดเครือข่าย และเครือข่าย (2) พลวัตการจัดการทุนทางสังคมและผลที่เกิดขึ้น คือ การเสริมสร้าง การดำรงรักษา และการพัฒนาหรือปรับปรุงทุนทางสังคม ซึ่งผู้นำศาสนาพุทธมีบทบาทมากที่สุดในการเสริมสร้างทุนทางสังคมระหว่างปี พ.ศ. 2504-2539 โดยใช้ประโยชน์จากขนาดเครือข่าย และความเป็นเครือข่ายในการหลอมรวมจิตใจสมาชิกชุมชน ส่วนหน่วยงานภาครัฐมีบทบาทในการเสริมสร้างและดำรงรักษาทุนทางสังคมอย่างชัดเจนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ด้วยการสนับสนุนงบประมาณในการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาชุมชน สำหรับผู้นำชุมชนมีบทบาทในการดำรงรักษาทุนทางสังคมด้วยการสร้างบรรทัดฐานให้ผู้นับถือศาสนาต่างกันผลัดกันดำรงตำแหน่งกัน

คำสำคัญ พลวัต การจัดการทุนทางสังคม ชุมชนต่างศาสนา

Research

The Dynamics of Social Capital Management in Multi-Religious Societies: A Case Study of the Tumbon Tsaikhao Community in Amphor Kokpoe, Pattani Province, Thailand

Sarit Pha-art^{a,✉} Montri Kunphoommarl^b

^a*Ph.D. Candidate, Doctor of Philosophy in Social Development
Faculty of Social Sciences, Naresuan University*

^b*Associate Professor, Faculty of Social Sciences, Naresuan University
✉ sarit@yala.ac.th*

Abstract

The objectives of this research were to study the characteristics and conditional factors of social capital that contribute to harmony in multi-religious societies and to investigate the dynamics and consequences of social capital management. The qualitative research methods: in-depth interviews, focus group discussion, and observation were mainly employed in this research. The results showed that (1) the characteristics of social capital included acceptance and trust in people of other religions, handed-down reciprocity, and community development gathering. The conditional factors of social capital were topography that forced people to be interdependent, community reputation, community discourse (“Kon Tsaikhao”), common language, sacred beliefs, network size, and kinship; (2) the dynamics and consequences of social capital management were social capital creation, maintenance, and development. The Buddhist religious leaders played dominant roles in social capital creation during 1961-1996 by using their large network and ties of kinship to connect the community members with each other. The governmental organizations started to take solid action on social capital creation and maintenance in 1987 and have provided financial support for community development gatherings ever since. Considering the role of local leaders in social capital maintenance, they established the community norm that the position of village headman should be rotated among those who follow different religions.

Keywords: Dynamic, Social Capital Management, Multi-Religious Societies

บทนำ

ปรากฏการณ์ความรุนแรงในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา ทำให้ประชาชนและเจ้าหน้าที่รัฐบาลเจ็บ พิการ สูญเสียชีวิตและทรัพย์สินเป็นจำนวนมาก ต่างตกอยู่ในความหวาดกลัว ประชาชนไม่ไว้วางใจเจ้าหน้าที่รัฐและหวาดระแวงกันเองระหว่างผู้ที่นับถือศาสนาต่างจากตน แต่ผู้คนในชุมชนตำบลทรายขาว อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี กลับแตกต่างจากชุมชนอื่นที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน โดยชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนเก่าแก่ที่สมาชิกนับถือศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธอาศัยร่วมกันมาอย่างยาวนาน ปฏิสัมพันธ์ของชาวชุมชนมีลักษณะพิเศษคือใช้ภาษาถิ่นใต้เพื่อติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวัน และต่างยอมรับนับถือในกันและกัน ชาวไทยมุสลิมสามารถไปช่วยเหลือหรือร่วมงานบุญประเพณีของชาวไทยพุทธในขอบเขตความเชื่อของตนได้ ในขณะที่เดียวกันชาวไทยพุทธก็สามารถไปร่วมงานบุญประเพณีของชาวไทยมุสลิมได้เช่นเดียวกัน การปฏิบัติเช่นนี้ได้รับการสืบทอดเรื่อยมาจนทำให้รู้จักกลมกลม ไว้วางใจ และอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ซึ่งถือได้ว่าเป็นการจัดการทุนทางสังคมอย่างแท้จริง

ความไว้วางใจและความร่วมมือกันเป็นทุนทางสังคม (Social Capital) ที่ได้รับการนิยามโดยนักสังคมวิทยาว่าเป็นทรัพยากรแห่งศีลธรรม (Moral Resource) (Cox, 1995) ส่วน Putnam (1993) นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ กล่าวว่า ทุนทางสังคม เกิดจากสมาชิกของชุมชนมีระบบคิดและค่านิยมที่ดีตระหนักถึงปัญหาสาธารณะและหันมาร่วมมือกัน มีความไว้วางใจกัน มีความเป็นเครือข่ายทางสังคม (Social Network) และมีบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนต่างตอบแทน (Norm of Reciprocity) ซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนแห่งนี้เป็นกรณีตัวอย่างการจัดการทุนทางสังคมที่น่าสนใจ และในขณะเดียวกัน การทำวิจัยที่ลงลึกในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยพุทธและไทยมุสลิมเชื้อสายมลายูในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ยังมีไม่มากนัก ผู้วิจัยจึงสนใจทำการศึกษาให้เห็นถึงพลวัตการเปลี่ยนแปลงของการจัดการทุนทางสังคมในชุมชนต่างศาสนานี้ขึ้นมา เพื่อใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมและพัฒนาชุมชนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันในลำดับต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงลักษณะและองค์ประกอบเชิงเงื่อนไขของทุนทางสังคม ที่ทำให้ชุมชนต่างศาสนาอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข
2. เพื่อศึกษาพลวัตการจัดการทุนทางสังคมในชุมชนต่างศาสนาและผลที่เกิดขึ้น

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ในการศึกษาคั้งนี้ คือชุมชนตำบลทรายขาว อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี เนื่องจากมีประชากรที่นับถือศาสนาอิสลาม และศาสนาพุทธอาศัยอยู่ด้วยกันอย่างสงบ สันติ สามัคคี เอื้ออาทรต่อกัน มีหมู่บ้านได้รับการคัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ซึ่งเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง “อยู่เย็นเป็นสุข” ที่มีศูนย์เรียนรู้ชุมชนไว้แลกเปลี่ยนเรียนรู้และถ่ายทอดวิถี

ชีวิตที่งดงามเป็นความภาคภูมิใจของชุมชน และเป็นตำบลที่ได้รับการประกาศจากกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยให้เป็น “ตำบลสันติสุข” เมื่อปี พ.ศ. 2550

2. ขอบเขตเนื้อหา

ศึกษาบริบทของชุมชนในด้านต่าง ๆ และเน้นศึกษา 1) องค์ประกอบเชิงเงื่อนไขทุนทางสังคม ได้แก่ ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน เครือข่าย ความเชื่อ ภาษา ประเพณี หลักการค้ำึงถึงการใช้ประโยชน์ร่วมกัน การเรียนรู้ที่จะร่วมมือกัน 2) ลักษณะของทุนทางสังคม ได้แก่ การต่างตอบแทน การรวมกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรในชุมชน และการเคารพหรือยอมรับในความแตกต่างทางศาสนา และ 3) การจัดการทุนทางสังคม ได้แก่ การเสริมสร้าง การดำรงรักษา และการพัฒนาปรับปรุงทุนทางสังคม ซึ่งทำให้เห็นถึงกระบวนการ ขั้นตอน กลไก และองค์ประกอบเชิงเงื่อนไขของทุนทางสังคม

3. ขอบเขตด้านเวลา

กำหนดช่วงเวลาในการศึกษาพลวัตการจัดการทุนทางสังคมไว้ 3 ช่วง โดยพิจารณาถึงเงื่อนไขที่มีผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงในชุมชน คือ 1) ช่วงตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2504-2539) 2) ช่วงตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 8 จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2540-2549) และ 3) ช่วงตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2550-ปัจจุบัน)

การทบทวนวรรณกรรม

ทฤษฎีทุนทางสังคม

1. คำนิยาม

Putnam (as cited in Adler, 2000, p. 92) ได้นิยามทุนทางสังคมไว้ว่า หมายถึง ส่วนที่สำคัญยิ่งขององค์กรทางสังคม เช่น เครือข่าย (Networks) บรรทัดฐาน (Norms) และความไว้วางใจหรือเชื่อใจทางสังคม (Social Trust) ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการเชื่อมประสาน (Coordination) และเกิดความร่วมมือกัน Cooperation) เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม (Mutual Benefit) ต่อมา Putnam (อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม 2555, น. 162-165) ได้กล่าวถึงทฤษฎีทุนทางสังคมไว้ในหนังสือชื่อ Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society ที่เขาเป็นบรรณาธิการว่า ทุนทางสังคม คือเครือข่ายทางสังคม (Social Networks Matter) ที่เป็นประโยชน์ต่อสมาชิกที่อยู่ภายในเครือข่ายสังคมนั้น ๆ โดยเขาแบ่งทุนทางสังคมออกเป็น 2 ระดับ คือทุนทางสังคมที่เป็นส่วนตัว (Private or Internal Social Capital) และทุนทางสังคมที่เป็นสาธารณะ (Public or External Social Capital) โดยทุนทางสังคมที่เป็นส่วนตัวคือทุนทางสังคมที่ครอบครองและใช้ประโยชน์โดยบุคคลแต่ละบุคคล ผู้ที่มีทุนทางสังคมสูงจะเป็นผู้ที่มีเครือข่ายกว้างขวาง จึงมีช่องทางในการสื่อสารและมีโอกาสที่จะได้รับข้อมูลมาก ส่งผลให้ได้เปรียบในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งหน่วยในการวิเคราะห์ ทุนทางสังคมในระดับนี้คือตัวบุคคล ส่วนทุนทางสังคมที่เป็นสาธารณะคือทุนทางสังคมที่เป็นภาพรวมของสังคมหนึ่ง ๆ และหน่วยในการวิเคราะห์คือสังคมนั้น ๆ ซึ่งการวิเคราะห์จะพิจารณาถึงการมีปฏิสัมพันธ์ว่ามีมากหรือน้อย สมาชิกสังคมมีความไว้วางใจกันเพียงใด สำหรับการสะสมทุนทางสังคมที่เป็นสาธารณะจะส่งผลให้สมาชิกมองบุคคลภายนอกที่ยังไม่รู้จักในเชิงบวก และก่อรูปเป็นบรรทัดฐานการให้ความ

ช่วยเหลือแก่บุคคลทั่วไป(Norms of Generalized Reciprocity) ซึ่งหากสังคมใดมีทุนทางสังคมประเภทนี้อยู่ในระดับสูงจะมีอัตราการเกิดอาชญากรรมในระดับต่ำ และเหมาะสำหรับการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และเป็นเงื่อนไขให้ระบอบประชาธิปไตยดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เพื่อให้การวิเคราะห์ทุนทางสังคมมีความละเอียดและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น Putnam (อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม 2555, น. 165-166) ได้แบ่งทุนทางสังคมออกเป็น 4 แบบ ได้แก่ แบบเป็นทางการกับแบบไม่เป็นทางการ (Formal Versus Informal Social Capital) แบบเหนียวแน่นกับบอบบาง (Thick Versus Thin Social Capital) แบบเน้นภายในแบบกับเน้นภายนอก (Inward-looking Versus Outward-looking) และแบบเปิดกับแบบปิด (Bridging Versus Bonding Social Capital) ดังรายละเอียดโดยสังเขป ดังนี้

ทุนทางสังคมที่เป็นทางการ คือทุนทางสังคมที่มีลักษณะของการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรอย่างเป็นทางการ มีสมาชิกที่จดทะเบียนแน่นอน มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานประจำ มีการประชุมสามัญ มีระเบียบข้อบังคับ และสายการบังคับบัญชาที่เป็นทางการ ตัวอย่างของทุนทางสังคมแบบนี้ ได้แก่ สหภาพแรงงาน สหกรณ์ออมทรัพย์ สมาคมวิชาชีพ และอื่น ๆ ที่มีลักษณะเช่นนี้ แต่สำหรับทุนทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ มักจะไม่ปรากฏองค์กรให้เห็นเด่นชัดเหมือนทุนทางสังคมที่เป็นทางการแต่จะปรากฏในรูปของความเป็นเครือญาติ ครัวเรือนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน เพื่อนบ้าน สมาคมศิษย์เก่า ซึ่งต่างมีสายใยผูกพันในรูปของเครือข่าย มีความไว้วางใจกัน และมีบรรทัดฐานการแลกเปลี่ยนทางสังคม

ทุนทางสังคมที่เหนียวแน่นคือทุนทางสังคมที่ความสัมพันธ์ของสมาชิกเชื่อมต่อกันอย่างมั่นคง แน่นหนา (Strong Ties) เช่น ญาติใกล้ชิด เพื่อนสนิท ที่มีประสบการณ์ร่วมทุกข์ร่วมสุขมาตั้งแต่เด็ก คนอื่น ๆ ที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดรู้จักอีกฝ่ายจะรู้จักด้วย ส่วนทุนทางสังคมที่บอบบาง คือ ความสัมพันธ์ที่ขาดความลึกซึ้ง (Weak Ties) โดยมีประสบการณ์ร่วมกันน้อย ต่างฝ่ายต่างไม่รู้จักกับผู้ที่อีกฝ่ายรู้จัก ในแง่นี้ หากคนในสังคมนั้นมีปฏิสัมพันธ์ในความสัมพันธ์ที่มั่นคงแน่นหนาโดยเฉลี่ยความสัมพันธ์ที่บอบบาง จะทำให้เป็นคนเห็นแก่พวกพ้องตนเอง ในทางตรงกันข้าม หากคนในสังคมมีความสัมพันธ์แบบบอบบางกับคนอื่น ๆ จำนวนมาก ความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้จะช่วยถักทอสังคมในภาพรวมเข้าไว้ด้วยกัน และจะก่อให้เกิดบรรทัดฐานการแลกเปลี่ยนทางสังคมหรือต่างยินดีให้ความช่วยเหลือแก่คนหรือผู้ที่ไม่สนิทสนมได้กว้างขวางกว่า

ทุนทางสังคมที่เน้นภายใน คือทุนทางสังคมที่มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่สมาชิกในกลุ่มเดียวกันโดยไม่สนใจปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ นอกกลุ่ม ส่วนทุนทางสังคมที่เน้นภายนอกคือการมุ่งเน้นความสนใจในประโยชน์สาธารณะเป็นสำคัญ เช่น องค์กรการกุศล สภากาชาด ขบวนการสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม แม้ทุนทางสังคมภายนอกจะเน้นเสียสละเพื่อส่วนรวมมากกว่าแต่ไม่ได้หมายความว่าความเข้มแข็งของทุนทางสังคมดังกล่าวนี้จะมีการสะสมทุนทางสังคมที่เหนือกว่าการสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมที่เน้นภายในแต่อย่างใด

ทุนทางสังคมแบบปิด คือการมุ่งเน้นสร้างความผูกพันระหว่างคนที่มีลักษณะบางอย่างเหมือนกัน เช่น การนับถือศาสนา ชาติพันธุ์ ความเป็นเครือญาติ และชนชั้นเดียวกัน โดยมีการสร้างกำแพงขวางกั้นคนที่แตกต่างไปจากกลุ่มตน ส่วนทุนทางสังคมแบบเปิดคือการสร้างเครือข่ายทางสังคมโดยเปิดกว้างให้ผู้ที่มีความแตกต่างไปจากกลุ่มตนเข้ามาทำกิจกรรมร่วมกันได้ ซึ่งทุนทางสังคมแบบปิดมีผลกระทบเชิงลบ คือ

การเห็นแก่พวกพ้องและพัฒนาไปเป็นความขัดแย้งได้โดยง่าย สำหรับทุนทางสังคมแบบเปิดจะเหมาะสมกับการพัฒนาภาคประชาสังคมในยุคปัจจุบันได้มากกว่า เพราะเปิดโอกาสให้มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่มีความแตกต่างไปจากตนหรือกลุ่มตน

2. ด้านลบของทุนทางสังคม

Portes (2000, p. 56) ได้กล่าวถึงผลลัพธ์ที่เป็นด้านลบของทุนทางสังคมไว้ 4 ประการ คือ การกีดกันคนนอก (Exclusion of Outsiders) การเรียกร้องที่มากเกินไปของสมาชิกกลุ่ม (Excess Claims on Group Members) การควบคุมจำกัดเสรีภาพของปัจเจกชน (Restrictions on Individual Freedoms) และการลดระดับบรรทัดฐาน (Downward Leveling Norms) ที่ปฏิบัติต่อกัน เหตุผลที่ต้องกล่าวถึงด้านลบของทุนทางสังคมเพราะต้องการหลีกเลี่ยงกับดักของการนำเสนอแต่สิ่งที่ดีซึ่งทำให้มองไม่เห็นด้านลบของเครือข่ายชุมชน (Community Networks) การควบคุมทางสังคม (Social Control) และการแทรกแซงทางสังคม (Collective Sanctions) และเพื่อการวิเคราะห์ในขอบเขตสังคมวิทยาอย่างจริงจัง มากกว่าเป็นเพียงแค่การแสดงถ้อยคำแห่งศีลธรรม

งานศึกษาของ Waldinger (as cited in Portes, 2000) หลายโครงการ ยืนยันถึงด้านลบของทุนทางสังคมในการกีดกันคนนอก เช่น คนผิวขาวในนิวยอร์กกีดกันการประกอบการค้าของลูกหลานผู้อพยพชาวอิตาลี ไอริช และโปแลนด์ หรือการควบคุมการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของผู้อพยพชาวเกาหลีในแถบชายฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งทุนทางสังคมในแง่ของความสามัคคีและความไว้วางใจล้วนเป็นส่วนสำคัญต่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของกลุ่ม แต่ Waldinger สรุปอย่างชัดเจนว่า “ความสัมพันธ์ทางสังคมที่นำมาซึ่งความสะดวกและความมีประสิทธิภาพในการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจของสมาชิกกลุ่ม มีนัยไปในทางกีดกันคนนอก”

ด้านลบของทุนทางสังคมประการที่สองตรงกันข้ามกับด้านแรก คือ ในกลุ่มญาติพี่น้องที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด สมาชิกกลุ่มจะเป็นผู้ขัดขวางความเจริญรุ่งเรืองของธุรกิจเสียเอง ในงานศึกษาของ Greeze (อ้างถึงใน Portes, 2000) เกี่ยวกับการเจริญเติบโตทางการค้าของบริษัทในบาหลี เขาพบว่านักลงทุนทางการเงินถูกญาติพี่น้องรบกวนด้วยการขอยืมเงินหรือช่วยให้หางานให้ทำอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการรบกวนดังกล่าวถูกจำกัดด้วยบรรทัดฐานการช่วยเหลือกันในหมู่เครือญาติใกล้ชิด ผลก็คือทำให้บริษัทหรือสำนักงานกลายเป็นโรงแรมที่เหล่าญาติพี่น้องได้พักพิง และสิ้นคลอนการขยายตัวทางธุรกิจของเขา

ประการที่สาม ในชุมชนหรือกลุ่มที่ทุกคนมีส่วนร่วม (Community or Group Participation) (ในที่นี้หมายถึงทุนทางสังคม) สมาชิกจำเป็นต้องร่วมมือกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ยกตัวอย่าง ในหมู่บ้านหรือในเมืองเล็ก ๆ แห่งหนึ่งที่ทุกคนต่างรู้จักกันดี การกระทำตามอำเภอใจจะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก เพราะการควบคุมทางสังคมที่จำกัดเสรีภาพส่วนบุคคลมีความเข้มแข็ง งานศึกษาของ Boissevain (as cited in Portes, 2000) ที่กล่าวถึงหมู่บ้านหนึ่งในเกาะมอลต้า ดูเหมือนจะสอดคล้องกับสถานการณ์ดังกล่าว “เครือข่ายที่เข้มข้นของผู้คนต่างบทบาท” (Multiplex Networks) ได้ตรึงสมาชิกของหมู่บ้านไว้ด้วยกรอบที่กำหนดและบังคับใช้อย่างเอาจริงเอาจัง ความเป็นส่วนตัวและความเป็นอิสระจึงลดลง

ประการที่สี่ ในสถานการณ์ที่สมาชิกกลุ่มมีประสบการณ์ผ่านความทุกข์ยากและร่วมต่อต้านบางสิ่งบางอย่างมาด้วยกันจะเป็นตัวเชื่อมประสานให้เกิดความสามัคคีขึ้นในกลุ่ม แต่ในกรณีนี้ เรื่องราวความสำเร็จของสมาชิกจะบ่อนเซาะความสามัคคีในกลุ่ม เพราะในเวลาต่อมาผู้ที่ประสบความสำเร็จจะไม่นิยมรับและไม่อยากเอ่ยถึงภูมิหลังของตนเอง ส่งผลให้บรรทัดฐานที่เคยปฏิบัติต่อกันลดระดับลง จากการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาของ Bourgois (as cited in Portes, 2000, p. 58) ในกลุ่มนายหน้าชาวเปโตรโก้ในเมือง Bronx เขารายงานมุมมองของผู้ให้ข้อมูลที่กล่าวโจมตีนายหน้าผู้ฉ้อฉลเพื่อหวังยกระดับตนเองสู่การเป็นชนชั้นกลาง ว่า

หากคุณเห็นบางคนที่ได้เดินอยู่แถวตาวนทาวนและมีอาชีพดีหน่อย และถ้าเขาคอนนั้นเป็นเปโตรโก้กันล่ะก็ คุณก็จะเห็นพวกเขาใส่คอนแทคเลนส์ หวีผมเรียบแปร์ใช้... เขาดูกลมกลืน เขาตั้งใจทำเช่นนั้น.(หาก) จ้องไปยังพวกที่อยู่ในตึก จะเห็นพวกเขาต่างดิ้นรนตะเกียกตะกาย... พวกเขาผู้กระสันที่จะเป็นคนขาว ถ้าคุณลองเรียกพวกเขาด้วยสำเนียงสเปนล่ะก็จะเป็นเรื่อง ผมหมายถึงการเรียกชื่อเปโตร (Pedro)... ผมเพียงจะบอกคุณว่าผมยกตัวอย่าง... เปโตรก็จะกลายเป็น (เลียนสำเนียงคนขาว)... “ผมชื่อปีเตอร์”(Peter) (Alejandro Portes, 2000, p.58)

3. การเสริมสร้างทุนทางสังคมในองค์กร

Lesser (2000, pp. 13-15) ได้กล่าวถึงการเสริมสร้างทุนทางสังคมไว้ในหนังสือชื่อ Knowledge and Social Capital: Foundations and Applications ที่เขาเป็นบรรณาธิการว่าองค์กรหนึ่ง ๆ สามารถเสริมสร้างทุนทางสังคมได้ 4 วิธีคือ การพัฒนาให้เกิดชุมชนปฏิบัติการแห่งการเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ (Foster the Development of Communities of Practice) การสร้างสรรค์ประสบการณ์ที่ช่วยสร้างความไว้วางใจขึ้นในเหล่าสมาชิก (Create Experiences that Build Trust Among Individuals) การจัดสรรเวลาเพื่อให้เหล่าสมาชิกได้สร้างบริบทและความเข้าใจร่วมกัน (Allow Time for People to Build Common Context and Understanding) และการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อสนับสนุนการสร้างและผดุงรักษาเครือข่าย (Use Appropriate Technologies to Support Network Formation and Maintenance) ดังสรุปต่อไปนี้ วิธีการแรกสำหรับการสร้างทุนทางสังคมขึ้นในองค์กรคือการนำสมาชิกมาแบ่งปันความรู้และความเชี่ยวชาญให้กัน โดยเริ่มจากคนเพียงไม่กี่คนก่อนขยายไปสู่จำนวนที่มากขึ้น ซึ่งชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ในลักษณะนี้จะเป็นเครือข่ายภายใน (Intra-network) ที่คอยช่วยเหลือสมาชิกในการติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ เป็นเสมือนกลไกอ้างอิงที่สามารถประเมินค่าองค์ความรู้ของสมาชิกอื่นได้อย่างรวดเร็ว ช่วยให้สามารถเชื่อมประสานคนนอกเครือข่ายเข้ากับสมาชิก เป็นแหล่งสร้างสรรค์เงื่อนไขที่เหล่าสมาชิกได้ทดสอบความคู่ควรแก่การไว้วางใจ (Trustworthiness) และข้อตกลง (Commitment) กับสมาชิกอื่น ซึ่งจะช่วยสร้างบรรทัดฐาน และค่านิยม ที่ไม่เป็นทางการและยึดถือร่วมกันอย่างแพร่หลาย

การสร้างสรรค์ประสบการณ์เพื่อให้เกิดความไว้วางใจขึ้นในเหล่าสมาชิกเป็นอีกวิธีการหนึ่งในการเสริมสร้างทุนทางสังคม เช่น บางองค์กรจัดประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้โดยการศึกษาออกสถานที่ (Outward Bound) เพื่อให้เหล่าสมาชิกได้พัฒนาความไว้วางใจร่วมกัน บางองค์กรอาจใช้การฝึกฝนอบรม

(Training Course) เพื่อสร้างประสบการณ์เชิงบวก ในสองสถานการณ์ดังกล่าวจะเปิดโอกาสให้แต่ละคนได้ประเมินกันเองว่าควรแก่การไว้วางใจ (Trustworthiness) กันหรือไม่

การเสริมสร้างทุนทางสังคมอีกวิธีหนึ่งคือการจัดสรรเวลาเพื่อให้ผู้คนได้สร้างบริบทและความเข้าใจร่วมกันซึ่งในสถานการณ์เร่งด่วน เช่น เมื่อองค์กรเริ่มโครงการหรือมีแนวคิดใหม่ๆ คนในกลุ่มจะร่วมผลักดันโดยการบอกกล่าวและลงมือทำงานร่วมกันทันที แต่ในกรณีนี้ทำให้เกิดผลกระทบในแง่ลบ เพราะสมาชิกองค์กรจะทำงานไปโดยปราศจากวิสัยทัศน์ร่วม (Shared Vision) ที่เลวร้ายยิ่งกว่าคือพวกเขาสร้างเป็นมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ดังนั้น เมื่อเริ่มทำงานสำคัญจึงต้องจัดสรรเวลาเพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าทุกคนมีความเข้าใจงานในมือและศัพท์เฉพาะทางในงานร่วมกัน ซึ่งจะช่วยองค์กรในการป้องกันการเข้าใจผิด และสร้างเสริมความไว้วางใจในหมู่สมาชิก การจัดสรรเวลาดังกล่าวต้องทำอย่างสม่ำเสมอ เพื่อเป็นหลักประกันว่าทุกคนยังคงอยู่ในข้อตกลงและยังสามารถรักษาวิสัยทัศน์ร่วมขององค์กรไว้ได้

การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อสนับสนุนการสร้างและผดุงรักษาเครือข่ายเป็นสิ่งสำคัญในโลกยุคโลกาภิวัตน์ จึงจำเป็นต้องใช้บทบาทของเทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อการสร้างและบำรุงรักษาทุนทางสังคม การแบ่งปันฐานข้อมูล (Shares Repositories) การพูดคุยผ่านระบบอินเทอร์เน็ต (Chat Rooms) และการใช้ระบบวิดีโอคอนเฟอร์เรนซ์ จะส่งผลกระทบเชิงบวกต่อการพัฒนาทุนทางสังคม เพราะทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์อย่างหลากหลาย และเอื้อให้เกิดความไว้วางใจขึ้นในเหล่าสมาชิก งานศึกษาของ Blanchard and Horn (as cited in Lesser 2000) เกี่ยวกับชุมชนเสมือนจริงและทุนทางสังคม (virtual community and social capital) พบว่าเทคโนโลยีที่รวมเอาสมาชิกไว้ในที่เดียวกันช่วยทำให้การช่วยเหลือกันถูกพบเห็นในวงกว้าง ดังการอธิบายของ Blanchard and Horn ว่า “สมาชิกตัวเล็ก ๆ ที่ทำการช่วยเหลือกันสามารถทำให้ชุมชนที่ยิ่งใหญ่ชุมชนหนึ่งยั่งยืนอยู่ได้ เพราะว่าการกระทำดังกล่าวถูกมองเห็นโดยสมาชิกกลุ่มทั้งหมด...”

แนวคิดชุมชน

แนวคิดชุมชน (Community) เป็นแนวคิดที่นำมาซึ่งการโต้เถียงได้มากที่สุดแนวคิดหนึ่ง (Jary, 2005, p. 95) อย่างไรก็ตามการอธิบายเกี่ยวกับชุมชนมีวิธีการอธิบายได้หลายอย่าง โดยสามารถอธิบายได้ด้วยองค์ประกอบในแง่ของพื้นที่ (Area and Space) คนหรือสมาชิกของชุมชน (People) และสิ่งร้อยรัด (Tie Condition) ให้สมาชิกอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เช่น อาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี ผลประโยชน์ ซึ่งโดยทั่วไปคำว่าชุมชนมักจะใช้ร่วมกับคำอื่นที่มีนัยในเชิงบวก อย่างเช่นวลี “จิตวิญญาณแห่งชุมชน” (Community Spirit) ซึ่งนอกจากจะอธิบายความหมายในตัวเองแล้วยังแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับการมีกฎเกณฑ์ (Normative) และเผยให้เห็นถึงอุดมคติ (Ideological) ที่ปรากฏอยู่ในเวลานั้นอีกด้วย โดยวาทกรรมด้านสังคมวิทยา มักจะนิยมใช้คำนิยามเช่นนี้อยู่บ่อย ๆ และนักสังคมวิทยาที่ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบศิลปะและวรรณคดีในยุคต้นศตวรรษที่ 19 มักมองว่าชุมชนเป็นเสมือนผลประโยชน์ที่จำเป็นที่มนุษย์ขาดไม่ได้และมีความจำเป็นต่อปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ (2548) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนไว้ว่าเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของชุมชนชาวบ้านที่มีระบบการคิด ระบบคุณค่า และอุดมการณ์ที่ตั้ง

ไว้ กลั่นกรองและสืบทอดต่อเนื่องกันมา โดยวัฒนธรรมดังกล่าวเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขดังต่อไปนี้ (1) ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากิน และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนหมู่บ้านกับโลกภายนอก (2) สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวิธีการผลิต ซึ่งมีอิทธิพลต่อการจัดวางรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในชุมชน ระหว่างคนกับที่ดิน และมีอิทธิพลต่อรูปแบบการรู้สึกนึกคิดและระบบการให้คุณค่า และ (3) ประวัติศาสตร์หมู่บ้านซึ่งมีอิทธิพลต่อความรู้สึกในด้านความเกี่ยวข้องระหว่างตนเอง บรรพบุรุษ ชุมชน และตำแหน่งแห่งที่ของหมู่บ้าน โดยเงื่อนไขเหล่านี้ได้ขัดเกลาให้คนในชุมชนหมู่บ้านมีจริยธรรม มีความรักและเห็นแก่ผู้อื่น มีน้ำใจ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สามารถผลิตได้ด้วยตนเอง ซึ่งช่วยให้รวมกันเป็นชุมชนอยู่ได้

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544, น. 292-304) ได้กล่าวถึงความแตกต่างในมุมมองเกี่ยวกับแนวคิดชุมชนว่า เป็นคุณูปการต่อสังคมไทยมากกว่าเป็นปัญหา เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์ที่ดีของการพัฒนาวิชาการ โดยความแตกต่างในวิธีคิดที่ใช้ศึกษามาจากการเข้าใจความคิด 4 เรื่องที่ต่างกัน คือ (1) การมองชุมชนเป็นอุดมการณ์ โดยบางคนมองอุดมการณ์ในฐานะที่เป็นคุณค่าของสังคม ในขณะที่บางคนมองว่าเป็นวาทกรรม (2) การมองชุมชนในเรื่องของความสัมพันธ์ ซึ่งบางคนมองความสัมพันธ์ในทางวัฒนธรรม บางคนมองความสัมพันธ์ในเรื่องทางสังคม บางคนมองความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจทางการเมือง (3) การมองชุมชนเป็นหน่วย ซึ่งเป็นการรวมตัวกันเป็นสถาบัน เป็นองค์กร อานันท์เสนอว่าหากมองชุมชนเป็นหน่วยจะเป็นปัญหาเพราะสังคมไทยไม่ได้มองชุมชนเป็นหน่วย แต่สังคมไทยมีความคิดในเรื่องของความสัมพันธ์ การมองชุมชนเป็นหน่วยเป็นการมองโดยเอากรอบความคิดแบบตะวันตกมาใช้ศึกษาความเป็นชุมชนไทย (4) การมองชุมชนในแง่ที่เป็นพื้นที่ ซึ่งเป็นการเอากรอบคิดตะวันตกมากรอบแนวคิดความเป็นชุมชนของไทยจึงทำให้เกิดปัญหา ประวัติศาสตร์สังคมไทยไม่เน้นพื้นที่แต่เน้นการควบคุมกำลังคน ซึ่งเรื่องพื้นที่ไม่มีแน่ชัด เพราะโครงสร้างความสัมพันธ์เป็นโครงสร้างเชิงอำนาจที่ใช้ต่อบริการกัน และอานันท์ได้เสนอว่า ให้เอาบริบททางประวัติศาสตร์มาร่วมอธิบายด้วยเนื่องจากจะเห็นความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

การโต้แย้งทางความคิดในหมู่นักวิชาการทั้งในและต่างประเทศเกี่ยวกับแนวคิดชุมชนยังมีอยู่เรื่อยมา ล่าสุด สมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2558, น. 1-28) ได้เสนอบทความวิชาการ เรื่อง ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์ ในวารสารพัฒนาสังคมฉบับปีที่ 17 ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2558) โดยสมศักดิ์เชื่อว่าแนวคิดชุมชนยังคงมีความคลุมเครือ บทความนี้จึงมุ่งตอบคำถามว่าชุมชนคืออะไร ปัจจุบันความเป็นชนบทล่มสลายลงเนื่องจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แล้วทุกวันนี้ ยังมีชุมชนเป็นฐานให้พัฒนาอยู่หรือไม่ และนักวิชาการไทยส่วนใหญ่ยังเชื่อว่าชุมชนมีความหมายเฉพาะเชิงบวกแล้วเป็นเช่นนั้นจริงหรือ และในส่วนท้ายของบทความได้เชื่อมโยงแนวคิดชุมชนเข้ากับแนวคิดการพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม ได้ตอบคำถามดังกล่าวในบทสรุปว่า การพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐานยังน่าสนใจ แต่สิ่งที่ควรคำนึงคือ ต้องมีความกระจ่างในความหมายของคำว่า "การพัฒนา" และคำว่า "ชุมชน" เสียก่อน เพราะชุมชนในยุคปัจจุบันไม่ได้หมายถึงเฉพาะชุมชนในชนบทเท่านั้น และคำนิยามของชุมชนก็ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงกลุ่มคนที่อาศัยร่วมกันภายในอาณาเขตอันเฉพาะเจาะจงเท่านั้น แต่มีขอบเขตกว้างขวาง ทั้งชุมชน

เมือง ชุมชนไซเบอร์ ชมรมคนรักปลากัด กลุ่มสตรี กลุ่มเกย์ชาวเหนือ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ฯลฯ ดังนั้น การนิยามของชุมชนในปัจจุบันจึงควรเน้นการดำเนินการกิจกรรมร่วม (Collective Agencies) ซึ่งหมายถึง สมาชิกมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนานพอสมควร (Graham, 2003 อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2553, น. 21) ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้อาจมีพื้นฐานมาจากการมีประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ ความหมาย และความเข้าใจร่วมกัน ซึ่งในปัจจุบันนี้ ชุมชนดังกล่าวเป็นองค์ประกอบสำคัญของ “ภาคประชาสังคม” (Civil Society) ที่มีบทบาทในการสร้างดุลยภาพให้แก่ระบบพหุนิยมในปัจจุบัน ดังนั้น การพัฒนาจึงควรคำนึงถึงความหลากหลายเหล่านี้และเลือกวิถีทางที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชน

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ผู้วิจัยศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย โดยเน้นการศึกษาทฤษฎีทุนทางสังคม องค์ความรู้เกี่ยวกับชาติพันธุ์มุลายมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้และการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ตลอดจนจนข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่ที่ศึกษา

2. ขั้นตอนการศึกษา มีดังต่อไปนี้

2.1 ผู้วิจัยสวมบทบาทเป็นอาจารย์จากวิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร จังหวัดยะลา เดินทางมาสำรวจสภาพทั่วไปของชุมชน พร้อมชี้แจงวัตถุประสงค์การเดินทางมาในครั้งนี้ และได้ทำความคุ้นเคยกับสมาชิกชุมชน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้าโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล พระโต๊ะอิหม่าม สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ชาวชุมชนทรายขาวทั้งที่นับถือศาสนาพุทธและมุสลิม ซึ่งทำให้ได้ทราบข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับทุนทางสังคมในมิติต่าง ๆ

2.2 พัฒนาประเด็นการสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview)

2.3 สัมภาษณ์เจาะลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่สำคัญ (Key Informant) จำนวนทั้งสิ้น 21 ราย และได้สังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยผู้วิจัยเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชาวชุมชน ทรายขาวจัดขึ้น ได้แก่ เข้าร่วมงานประเพณีสงกรานต์น้ำพ้อท่านสีแก้ว ร่วมงานศพผู้ใหญ่บ้านที่ถุกยิงเสียชีวิตในช่วงเวลาที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนาม สังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participation Observation) เช่น สังเกตการทำงานของสมาชิกกลุ่มแปรรูปผลผลิตเพื่อการเกษตร (กลุ่มกล้วยเส้น) สังเกตที่ทำการกลุ่มผ้าทอจวนตานี

2.4 ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นและได้พบลักษณะทุนทางสังคมที่สถิตอยู่ในโครงสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนต่างศาสนาแห่งนี้

2.5 นำผลการวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนที่ 2.4 มาพัฒนาเป็นประเด็นสนทนาเพื่อเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) กับสมาชิกชุมชน 3 ช่วงวัย คือ ผู้สูงวัยที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปจำนวน 6 ราย กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ซึ่งมีอายุระหว่าง 35-59 ปี จำนวน 6 ราย และวัยหนุ่มสาวที่มีอายุระหว่าง 20-25 ปี จำนวน 6 รายเช่นเดียวกัน และได้สัมภาษณ์เจาะลึก เพิ่มเติมอีก 3 ราย เนื่องจากมีประเด็นที่ต้องค้นหาข้อมูลเพิ่มเติม รวมสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญจำนวน 21 ราย

3. วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการตีความตามหลักตรรกะเทียบเคียงบริบท และรายงานผลการศึกษา โดยมุ่งตอบวัตถุประสงค์การวิจัยเป็นหลัก หลังจากนั้นได้อภิปรายผล และให้ข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษา

1. ลักษณะและองค์ประกอบเชิงเงื่อนไขของทุนทางสังคมที่พบในชุมชน

1.1 ลักษณะของทุนทางสังคม (Forms of Social Capital)

1.1.1 การยอมรับในความแตกต่าง

ชาวชุมชนทรายขาวทั้งไทยพุทธและมุสลิมต่างยอมรับในความแตกต่างทางศาสนาของกันและกัน หากสิ่งที่ยึดถือหรือปฏิบัติไม่ผิดหลักศาสนาแล้วก็ปฏิบัติร่วมกันได้ เช่น หากชาวไทยพุทธจัดงานที่เป็นเจ้าภาพร่วมกันในบริเวณวัด ไทยมุสลิมก็จะไปช่วยกวาดวัดหรือทำความสะอาด หากไทยมุสลิมจัดงานที่มีสยิด ไทยพุทธก็จะระดมคนไปช่วย หากไทยพุทธเสียชีวิต ไทยมุสลิมที่เป็นญาติหรือเพื่อนสนิทจะมารวมแสดงความเสียใจได้ ในกรณีมุสลิมเสียชีวิต ไทยพุทธก็ปฏิบัติเช่นเดียวกัน ในงานมงคล เช่น งานแต่งงานของไทยมุสลิมหรือไทยพุทธ การบวชพระ พิธีเข้าสูหนัด ทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมที่เป็นเครือญาติ หรือเพื่อนสนิทจะมีการบอกกล่าวให้ไปร่วมหรือช่วยงาน ในอดีตจะจัดเลี้ยงสองวัน คือวันที่หนึ่งเลี้ยงเฉพาะไทยมุสลิม วันที่สองจัดเลี้ยงไทยพุทธ แต่ในปัจจุบันจะแบ่งโรงเลี้ยงเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับไทยพุทธ ส่วนหนึ่งสำหรับไทยมุสลิม การปฏิบัติเช่นนี้สืบทอดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

1.1.2 การรวมกลุ่มและเครือข่าย

ในชุมชนแห่งนี้มีการรวมกลุ่มอย่างหลากหลาย โดยเฉพาะกลุ่มที่ตั้งขึ้นมาเพื่อตอบสนองด้านเศรษฐกิจ สามารถดำเนินกิจกรรมจนประสบความสำเร็จ มีเงินหมุนเวียนภายในกลุ่มนับล้านบาท ได้รับรางวัลประกาศเกียรติคุณจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน กลุ่มดังกล่าว ได้แก่ กลุ่มแปรรูปผลิตผลทางการเกษตรหรือกลุ่มกล้วยเส้นในหมู่ที่ 5 ซึ่งก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 มีสมาชิกกลุ่มที่เป็นไทยพุทธ 20 คน ไทยมุสลิม 2 คน สมาชิกกลุ่มได้รับเงินปันผลจากการขายสินค้าโอท็อปทุกเดือนอย่างน้อยเดือนละ 5,000 บาทต่อคน นอกจากกลุ่มกล้วยเส้นแล้วยังมีกลุ่มอื่นที่ได้รับการประกาศเกียรติคุณยกย่องเช่นเดียวกัน เช่น กลุ่มแปรรูปผลิตผลทางการเกษตร หมู่ที่ 3 บ้านทรายขาวออกหรือกลุ่มส้มแขก กลุ่มต่อมาคือกลุ่มผ้าทอจวนตานี ซึ่งสินค้าของกลุ่มนี้ได้รับรางวัลสินค้าโอท็อประดับสี่ดาว กลุ่มนี้มีสมาชิกที่เป็นไทยมุสลิม 5 คน ไทยพุทธ 7 คน กลุ่มต่อมาคือกลุ่มออมทรัพย์สัจจะวันละบาท หมู่ที่ 5 บ้านทรายขาวตก ซึ่งเป็นกลุ่มที่ดำเนินกิจกรรมจนประสบความสำเร็จ มีสมาชิกกลุ่มทั้งสิ้น 1,355 คน เป็นไทยพุทธ 870 คน ไทยมุสลิม 495 คน และมีเงินทุนหมุนเวียนสำหรับจัดสวัสดิการให้กับสมาชิก 1,189,685 บาท เงินฝากของสมาชิก 1,903,882 บาท สำหรับกลุ่มออมทรัพย์อีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มออมทรัพย์สัจจะบ้านทรายขาวออกตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 3 ซึ่งเป็นกลุ่มที่ดำเนินกิจกรรมจนประสบความสำเร็จเช่นเดียวกัน

1.1.3 การต่างตอบแทน

ความผูกพันระหว่างผู้ที่นับถือศาสนาต่างกันว่าที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ทำให้เกิดการไปมาหาสู่ ช่วยเหลือเกื้อกูล ผลัดกันให้ผลัดกันรับมาโดยตลอด เมื่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเจ็บไข้ไม่สบายหรือเสียชีวิต อีกฝ่ายจะแวะเวียนมาให้ความช่วยเหลือเพื่อเป็นกำลังใจ งานบุญประเพณีฮารีรายอในอดีตจะเห็นไทยมุสลิมเดินเป็นแถวนำขนมหรือข้าวต้มสามเหลี่ยมไปฝากญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านที่เป็นไทยพุทธ ในขณะที่เดียวกันเมื่อถึงเทศกาลประเพณีบุญเดือนสิบจะเห็นไทยพุทธนำขนมต่าง ๆ ไปฝากญาติมิตรหรือเพื่อนบ้านที่เป็นไทยมุสลิมเช่นเดียวกัน การปฏิบัติในลักษณะนี้ แม้จะจืดจางไปตามกาลเวลาแต่ปัจจุบันยังคงพบเห็นในหมู่ญาติที่ใกล้ชิด

ชุมชนตำบลทรายขาวเป็นชุมชนกสิกรรมที่ยังคงมีการปลูกข้าวเพื่อการบริโภคในครัวเรือน และการทำสวนยางพาราหรือสวนผลไม้ จึงยังพบเห็นการออกปากขอความช่วยเหลือกันและกันให้มาช่วยเก็บข้าวที่กำลังสุกเหลืองอร่ามเต็มท้องทุ่งสำหรับผู้ประกอบอาชีพทำสวนยางหรือสวนผลไม้จะมีภารกิจกลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างกัน การต่างตอบแทนในลักษณะเช่นนี้ ผู้คนในชุมชนเรียกว่า “แซร์ถางป่า” ซึ่งยังคงปรากฏให้เห็นในโครงสร้างความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนต่างศาสนาแห่งนี้ นอกจากนี้ยังมีการแลกเปลี่ยนที่เรียกว่าการ “เข้าแซร์” หรือ “แซร์พัฒนา” ซึ่งผู้นำชุมชนแห่งนี้ชักชวนและกระทำเป็นตัวอย่างเป็นตัวอย่างให้กับผู้คนในชุมชน โดยจะผลัดกันพัฒนาศาสนสถานหรือสมบัติสาธารณะ เช่น วันอาทิตย์นี้ผู้คนที่ทั้งพุทธทั้งมุสลิมต่างช่วยกันทำฝาย ทำถนนที่วัด วันอาทิตย์หน้าไปช่วยกันถางหญ้าที่กุโบร์หรือป่าช้าที่ฝังศพมุสลิม การปฏิบัติเช่นนี้สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ที่พระเป็นคือนำชาวบ้านไทยพุทธไปช่วยก่อสร้างหรือพัฒนามัสยิด และเมื่อถึงยุคของคอรุ่นปัจจุบันก็ยังคงมีการกระทำในลักษณะการต่างตอบแทนเช่นนี้อยู่ โดยเฉพาะการผลัดกันเฝ้าเวรยามเพื่อป้องกันเหตุการณ์ความไม่สงบ กลุ่มผู้นำชุมชนจะร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือกันมาโดยตลอด

1.2 องค์ประกอบเชิงเงื่อนไขของทุนทางสังคมที่พบในชุมชน

องค์ประกอบดังกล่าว ได้แก่ บริบทชุมชนที่เอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์ ความเป็นเครือญาติระหว่างไทยพุทธและมุสลิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็นเครือญาติระหว่างผู้นำชุมชน เช่น กำนันผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำทางศาสนา ซึ่งผู้นำเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลทางความคิดและชี้นำทิศทางพลวัตของชุมชนในด้านต่าง ๆ องค์ประกอบต่อมา ได้แก่ การมีความเชื่ออย่างร่วมกัน ชุมชนมีบุคคลสำคัญที่มีลักษณะพิเศษ มีการใช้ภาษาถิ่นได้ติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวันซึ่งแตกต่างจากชุมชนต่างศาสนาแห่งอื่นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้และเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อความไว้วางใจ(trust)ให้เกิดขึ้นในชุมชน มีประเพณีท้องถิ่นที่ดึงดูดให้คนทั้งสองศาสนาร่วมมือกัน ชุมชนมีเกียรติยศชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ และมีวาทกรรม "คนทรายขาว" เป็นอัตลักษณ์ที่สร้างความภาคภูมิใจ โดยผู้วิจัยเลือกองค์ประกอบที่โดดเด่นมานำเสนอ ดังนี้

1.2.1 บริบทชุมชน

ตำบลทรายขาวแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 6 หมู่บ้านคือ หมู่ที่ 1 บ้านใหญ่ หมู่ที่ 2 บ้านหลวงจันทร์ หมู่ที่ 3 บ้านทรายขาวออก หมู่ที่ 4 บ้านควนลังงา หมู่ที่ 5 บ้านทรายขาวตก และหมู่ที่ 6 บ้านลำอาณ มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นคือ องค์การบริหารส่วนตำบลทรายขาว จำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 1,124 ครัวเรือน ประชากรรวม 4,108 คน แบ่งเป็นชาย 2,009 คน และหญิง 2,099 คน นับถือศาสนาในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน โดยนับถือศาสนาอิสลามมากกว่านับถือศาสนาพุทธเล็กน้อย คือร้อยละ 58.6 ต่อร้อยละ 41.2 โดยหมู่บ้านที่ประชากรนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในหมู่ 2, 3 และ หมู่ที่ 5 ส่วนหมู่บ้านที่ประชากรนับถือศาสนาอิสลามเป็นส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในหมู่ที่ 1, 4 และหมู่ที่ 6 สภาพภูมิประเทศของชุมชนแห่งนี้คือตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มเชิงเขา รายล้อมด้วยภูสูงของเทือกเขาสันกาลาศรี มีเส้นทางติดต่อสู่ชุมชนภายนอกที่สำคัญสองเส้นทางคือ เส้นทางสายทรายขาว - นาประดู่ และทรายขาว-โคกโพธิ์ ด้วยสภาพภูมิประเทศที่อยู่ในพื้นที่ปิดได้บีบบังคับให้ชาวชุมชนแห่งนี้ตั้งบ้านเรือนและมีเรือนสวนไร่นาอยู่ติดกัน มีปฏิสัมพันธ์แบบเผชิญหน้า (Face to Face Interaction) กันโดยตลอด และนำความสัมพันธ์ที่ดีมาสู่ชุมชน ดังคำกล่าวของผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่ง ว่า

*สวนของอิสลามอยู่ตรงนั้นก็ต้องเดินผ่านบ้านไทยพุทธ นาไทยพุทธอยู่ตรงนี้ก็
ก็ต้องเดินผ่านบ้านคนอิสลาม เห็นกันอยู่ทุกวัน... ทรายขาวนี้รู้เพ่ว่าลูกเต้าเหล่าใคร เพราะ
อะไร ก็เพราะว่าอาศัยอยู่ติดๆกันไง เวลาเจ็บไข้ไม่สบาย อย่างไรมันก็ไปหากันอยู่แล้ว ไม่มี
การที่ว่าจะไม่ดูแลกัน คนที่นี้ไปอยู่บ้านอื่นมันอยู่ไม่ได้ มันนึกจะกลับบ้านเอง เพราะบางที
เราไปบ้านเพื่อนเราไม่เคยชินใช้ไหมเราไปนั่งไม่พูดไม่คุย เราทนไม่ได้ไง บ้านเรา พอตื่น
ขึ้นมาถ้าไม่เห็นหน้ากันสักวันก็ถามหากันแล้ว ความที่เราอยู่ใกล้กัน กลางคืนก็ได้ยินเสียง
กัน...มันจะเป็นพรรคกันนั่นแหละบ้านเรา... (ฮาสิมะห์ ยามูฮีมะห์, 30 ตุลาคม 2553)*

1.2.2 ความเชื่อ พิธีกรรม และตำนานสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ผู้คนในชุมชนตำบลทรายขาว มีความเชื่อที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษหลายอย่าง เช่น เชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ 3 สิ่ง ที่คอยปกป้องรักษาผู้คนในชุมชนให้ร่มเย็นเป็นสุขคือ วัด มัสยิด และภูเขา โดยมีเรื่องบอกเล่าสืบทอดกันมาว่าบนภูเขามีสถิตอยู่ หากมีใครคนใดคนหนึ่งกระทำความผิดศีลธรรมหรือกระทำในสิ่งที่ไม่สมควรก็จะเกิดอาเพศขึ้นกับตนเองหรือชุมชน การทำพิธีกรรมใด ๆ เพื่อความเป็นสิริมงคลจึงมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อดังกล่าวข้างต้น เช่น การตั้งศาลพระภูมิต้องหันหน้าไปทางภูเขาจะหันไปทางอื่นไม่ได้เพราะต้องไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่บนภูเขาด้วย นอกจากนี้ ไทยพุทธและมุสลิมที่เป็นเครือญาติกันยังคงมีความเชื่อในเรื่องของผีบรรพบุรุษหรือ 'ตา ยาย' อย่างเหนียวแน่น หากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตต้องบอกกล่าวตายายให้รับทราบ ไม่เช่นนั้นตายายจะไม่ยอม 'ปล่อย' ด้วยการบันดาลให้เกิดการเจ็บป่วย ดังนั้น จึงต้องหาวิธีบอกกล่าว เช่น ในอดีตไทยมุสลิมทำพิธีบวชพระหรือบวชเณร ซึ่งในปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นการผูกข้อมือด้วยด้ายสีเหลือง ไทยพุทธตั้งชื่อบุตรหลานเป็นภาษามลายู ตลอดจนการเซ่นไหว้ในพิธีมงคล โดยหากฝ่ายไทยพุทธเป็นฝ่ายจัดพิธี ต้องหาข้าวเหนียว ข้าวเจ้า

น้ำตาล และมะพร้าวไปให้โต๊ะอิหม่ามเพื่อบอกกล่าวกับตายายฝ่ายมุสลิม และหากไทยมุสลิมเป็นฝ่ายจัดพิธี ก็จะทำสิ่งเดียวกันไปถวายพระเพื่อบอกกล่าวตายายหรือผีบรรพบุรุษฝ่ายพุทธเช่นเดียวกัน

1.2.3 บุคคลสำคัญของชุมชน

ในอดีตชุมชนแห่งนี้มีบุคคลสำคัญ 2 ท่าน ที่สร้างคุณูปการใหญ่หลวงไว้ให้คนรุ่นหลัง ท่านแรกคืออดีตเจ้าอาวาสวัดทรายขาว ชื่อพระครูศรีรัตนารักษ์ หรือพ่อท่านสีแก้ว ท่านผู้นี้เป็นผู้ค้นพบน้ำตกทรายขาวแล้วนำชาวบ้านทั้งไทยพุทธและมุสลิมสร้างเส้นทางขึ้นสู่น้ำตกและสู่ชุมชนภายนอก ท่านต่อมาคือผู้ที่มิชื่อเสียงและได้รับการเคารพนับถือจากผู้คนทั้งไทยพุทธและมุสลิมที่อยู่ในชุมชนตำบลทรายขาว และชาวพุทธในภาคใต้ ตลอดทั่วทั้งประเทศ และขจรขยายไปถึงประเทศมาเลเซีย และสิงคโปร์ บุคคลดังกล่าวคือพระครูธรรมกิจโกศล (พ.ศ. 2461-2542) หรือคนที่อยู่ในวงการพระเครื่องรู้จักในนามพระอาจารย์นองวัดทรายขาว ผู้ร่วมกับพระอาจารย์ทิมแห่งวัดช้างให้ปลุกเสกพระเครื่องหลวงพ่อดวงเนื้อว่านรุ่นแรก และรุ่นอื่น ๆ ซึ่งนำชื่อเสียงและบารมีสู่ท่านจนสามารถระดมเงินมหาศาลจากผู้มีจิตศรัทธามาสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับชุมชนตำบลทรายขาว โดยท่านได้บริจาคเงินเพื่อพัฒนาปรับปรุงวัด มีสภิตโรงเรียน โรงพยาบาลในเขตภาคใต้ตอนล่างเป็นเงินมากกว่าร้อยล้านบาท และสนับสนุนทุนทุนการศึกษาให้กับนักเรียนทั้งไทยพุทธและมุสลิมเล่าเรียนจนจบปริญญาตรีและได้ประกอบอาชีพเป็นที่เชิดหน้าชูตาในสังคม ท่านจึงเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนตำบลทรายขาว เมื่อท่านมรณภาพจึงมีคนไทยมุสลิมมาสวดดูอาให้ที่วัด ดังคำกล่าวของลูกศิษย์ที่เป็นไทยมุสลิม ว่า

ท่านอาจารย์นองมรณภาพคนมุสลิมนะเต็มวัด..เพราะช่วงเวลามรณภาพเป็นตีห้าหัวเช้า คนมุสลิมเขาตื่นละหมาด คนไทยพุทธยังนอนกรนอยู่เลย คนมุสลิมเขาไปกันโต๊ะอิหม่ามไปสวดดูอาให้ (อาตัม บาเทมบุงา, 30 ตุลาคม 2553)

1.2.4 เกียรติยศชื่อเสียงของชุมชนและวาทกรรม 'คนทรายขาว'

ชุมชนตำบลทรายขาว เป็นชุมชนต่างศาสนาที่ได้รับการกล่าวขานในวงกว้างถึงความสมัคสมานสามัคคีของคนในชุมชน เป็นชุมชนที่ได้รับรางวัลต่าง ๆ จากภาครัฐอยู่เนือง ๆ เช่น ได้รับการประกาศเกียรติคุณให้เป็น "ตำบลสันติสุข" จากกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย เมื่อปี พ.ศ. 2550 ผู้นำชุมชนและผู้นำกลุ่มได้รับการประกาศเกียรติคุณยกย่องในระดับชาติ เช่น ผู้ใหญ่บ้านแหบทองคำ อาสาสมัครสาธารณสุขดีเด่น นอกจากนี้คนในชุมชนยังมีความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของตัวเองคือทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมจะเรียกขานตัวเองว่าเป็น 'คนทรายขาว' ซึ่งมีลักษณะพิเศษ ดังคำกล่าวของผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นผู้ใหญ่บ้านท่านหนึ่ง ว่า

... คือ ๆ คนทรายขาวเอง เป็นคนพูดภาษาเดียวกัน ไม่มีพุดยาวี เป็นภาษาบ้านเราคนทรายขาว คือคนทรายขาวไม่เรียกว่าคนแขก คนอะไร คือเรียกว่าคนทรายขาวเลย คนทรายขาวจะยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นมิตร เลยสามารถอยู่กันได้มาจนถึงทุกวันนี้ไม่มีเหตุการณ์ความรุนแรง (ภราดร เพชรศรี, 10 กุมภาพันธ์ 2557)

2. พลวัตการจัดการทุนทางสังคมและผลที่เกิดขึ้น

2.1 การเสริมสร้างทุนทางสังคม

ในยุคเริ่มแรกของแผนพัฒนาประเทศ คือ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1-5 (พ.ศ. 2504-2529) การเสริมสร้างทุนทางสังคมเกิดจากผู้นำศาสนาเป็นต้นแบบให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้คนในชุมชน ผู้นำศาสนาท่านแรก คือ พระครูศรีรัตนากรณ์ หรือพ่อท่านสีแก้ว เจ้าอาวาสวัดทรายขาวผู้เคยแต่งงานกับมุสลิมแล้วบวชเป็นพระ พรหมแดนความเป็นเครือญาติที่เกิดขึ้นคือเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ผู้คนทั้งสองศาสนาได้ไปมาหาสู่และไว้วางใจในกัน และลักษณะความเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนของพระรูปนี้ทำให้หลอมรวมจิตใจของผู้คนในชุมชนได้ โดยท่านเป็นคนแรกที่ค้นพบน้ำตกทรายขาวและชักชวนชาวบ้านทั้งไทยพุทธและมุสลิมก่อสร้างถนนขึ้นไปยังน้ำตกดังกล่าวและเชื่อมเส้นทางดังกล่าวกับชุมชนภายนอก

ผู้นำศาสนาพุทธอีกรูปหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยเสริมสร้างทุนทางสังคมขึ้นในชุมชนแห่งนี้คือพระครูธรรมกิจโกศล (พ.ศ. 2461-2542) พระรูปนี้เป็นบุคคลสำคัญของชุมชนที่มีชื่อเสียงและบารมีเป็นที่ยอมรับและศรัทธาจากชาวไทยพุทธโดยทั่วไปและชาวไทยมุสลิมในชุมชน ท่านเป็นผู้นำในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้เกิดขึ้นในชุมชนด้วยการระดมทุนและเกณฑ์ชาวไทยพุทธไปช่วยบูรณะซ่อมแซมมัสยิดให้กับชาวไทยมุสลิมในชุมชน เป็นผู้ที่ระดมทุนหรือปัจจัยที่ได้รับการบริจาคจากญาติโยมเพื่อสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับชุมชนตำบลทรายขาว สนับสนุนทุนการศึกษาให้กับเยาวชนทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมได้เล่าเรียนจนสำเร็จการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ดังที่ได้กล่าวแล้วในหัวข้อ 1.2.3

การพัฒนาชุมชนโดยรัฐ ที่มีส่วนเสริมสร้างทุนทางสังคมให้ปรากฏอย่างชัดเจนเกิดขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) เป็นต้นมาซึ่งหน่วยงานภาครัฐได้สนับสนุนงบประมาณในการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานและสนับสนุนให้รวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาชุมชนกรณีตัวอย่างการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นในช่วงนี้และกลุ่มได้พัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องจนประสบความสำเร็จจนถึงปัจจุบันคือกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรหรือกลุ่มกล้วยเส้นหมู่ที่ 5 บ้านทรายขาวตก กลุ่มดังกล่าวมีสมาชิกทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิม ปัจจุบันมีเงินทุนหมุนเวียนนับล้านบาท และการดำเนินกิจกรรมกลุ่มล้วนมีส่วนสำคัญต่อเสริมสร้าง การดำรงรักษา และพัฒนาปรับปรุงทุนทางสังคมในชุมชน

อย่างไรก็ตาม การพยายามเสริมสร้างทุนทางสังคมโดยรัฐในบางครั้งกลับส่งผลตรงกันข้าม เช่น หลังเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบขึ้นใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมาหน่วยงานด้านความมั่นคงของรัฐไทยได้เข้ามาจัดตั้งกลุ่มเพื่อให้ชาวชุมชนตำบลทรายขาวมีความสามารถในด้านยุทธวิธีป้องกันตนเอง การจัดตั้งกลุ่มดังกล่าวได้คัดเลือกเฉพาะกลุ่มสตรีที่เป็นไทยพุทธเข้ามารับการอบรม ซึ่งเป็นกรณีตัวอย่างอีกกรณีหนึ่งที่รัฐไทยพยายามเสริมสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อป้องกัน หรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน แต่ในกรณีดังกล่าวนี้มีสตรีมุสลิมได้ให้ข้อมูลในเชิงตัดพ้อหน่วยงานความมั่นคงว่าไม่ไว้วางใจพวกตนจึงไม่ยอมให้เข้ารับการอบรมด้วย

การเสริมสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นในชุมชนโดยรัฐ บ้างประสบความสำเร็จ บ้างเผชิญกับปัญหาอุปสรรค ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับศักยภาพของกลไกรัฐที่เข้ามาพัฒนา ความร่วมมือของสมาชิกกลุ่ม และเชื่อมโยงไปถึงเสถียรภาพของรัฐบาลในช่วงนั้น ๆ ด้วย กรณีตัวอย่างที่สำคัญคือโครงการศูนย์ศึกษาดูงาน

ชุมชนตำบลทรายขาว ซึ่งศูนย์ดังกล่าวเป็นความภาคภูมิใจของสมาชิกชุมชน เนื่องจากมีผู้นำชุมชนและตัวแทนของทุกหมู่บ้านเป็นกรรมการและสมาชิกโครงการ และได้รับการคัดเลือกจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ให้เป็นชุมชนต้นแบบสำหรับการศึกษาดูงานของชุมชนอื่นในปี พ.ศ. 2555 แต่ดำเนินกิจกรรมได้ 1 ปี ต้องล้มเลิกไปเนื่องจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ยกเลิกการสนับสนุนงบประมาณแก่ผู้ที่มาศึกษาดูงาน ซึ่งเป็นเหตุการณ์ต่อเนื่องจากรัฐบาลในยุคของนายกรัฐมนตรียิ่งลักษณ์ ชินวัตร ต้องเผชิญกับการชุมนุมประท้วงจากประชาชน

2.2 การดำรงรักษาทุนทางสังคม

ความพยายามในการดำรงรักษาความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชนปรากฏอย่างต่อเนื่องผ่านกลไกสถาบันศาสนา สถาบันการเมืองการปกครอง สถาบันครอบครัวและเครือญาติ ทั้งสามสถาบันช่วยกันสืบทอดงานบุญประเพณีต่าง ๆ ของชุมชนเป็นประจำทุกปี ในกรณีของสถาบันศาสนาและสถาบันครอบครัวและเครือญาติจะดำรงรักษาความเป็นญาติต่างศาสนิกของตนเองไว้ด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ไทยพุทธเชื้อเชิญโต๊ะอิหม่ามมาสวดดูอาห์ในงานมงคล เช่นเดียวกับชาวไทยมุสลิมที่มีเครือญาติเป็นไทยพุทธนิมนต์พระทำพิธีสะเดาะเคราะห์ ชาวไทยพุทธตั้งชื่อบุตรหลานของตนเองเป็นภาษามลายูท้องถิ่น ในส่วนของสถาบันการเมืองการปกครอง ผู้นำชุมชนทั้งสองฝ่ายรวมขอมกันด้วยการสร้างบรรทัดฐานเป็นพันธะผูกพันมาจนถึงปัจจุบัน คือการผลัดกันดำรงตำแหน่งกำนันเมื่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดครบวาระ

อย่างไรก็ตาม เมื่อชาวไทยมุสลิมในชุมชนได้ติดต่อกับเครือข่ายภายนอกมากขึ้น ในส่วนของพิธีกรรมบางอย่างที่เคยให้พระทำให้ได้เลือนหายไปแต่เพื่อให้ความสัมพันธ์ที่ดียังคงดำรงอยู่จึงได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

2.3 การพัฒนาหรือปรับปรุงทุนทางสังคม

ชาวชุมชนตำบลทรายขาวยังมีความเชื่อบางอย่างดำรงอยู่ โดยเฉพาะผู้ที่มีเครือญาติเป็นคนต่างศาสนา ไม่ว่าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดหากไม่ทำพิธีบอกกล่าวหรือเซ่นไหว้บรรพบุรุษในยามที่มีงานพิธีมงคล บรรพบุรุษอีกฝ่ายจะไม่ยอม 'ปล่อย' หรือคลบบันดาลให้มีอันเป็นไป เช่น เจ็บป่วยหรือประสบอุบัติเหตุ ด้วยความเชื่อเช่นนี้จึงทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติตลอดมา ดังคำกล่าวของผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งว่า

เหมือนกันอิสลาม ถ้ามีเชื้อไทยพุทธจะมาบวชเณรก่อนเข้าแขก ถ้าไม่ทำเขาเรียกว่ามันไม่... ผมบวช ผมก็จะเอาสารจ้าว สารเหนียว พรวนเนี่ย ไปให้พี่น้องแขกทำ ทุกวันนี้ยังทำเลย เด็กเกิดใหม่ถ้าเขามีเชื้ออิสลาม เขาจะให้ทางฝั่งอิสลามผูกมือก่อนแล้วตั้งชื่อแขก... (จำลอง เจริญมูล, 21 ตุลาคม 2553)

แต่เมื่อบริบทของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ทั้งการคมนาคมที่สะดวกขึ้น การเกิดขึ้นของโรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม และการเข้ามาตะวะห์ในชุมชนของกลุ่มนักดาอีย์ทำให้ชาวไทยมุสลิมได้ติดต่อกับเครือข่ายภายนอกมากขึ้น ดังนั้น การทำพิธีกรรมบางอย่างจึงต้องคำนึงถึงสายตาของผู้ที่นับถือศาสนา

เดียวกันจากภายนอกด้วย จึงมีการปรับปรุงวิธีการทำพิธีกรรมดังกล่าว เช่น ในอดีตเด็กชายไทยมุสลิมที่มี
 เครือญาติเป็นไทยพุทธจะทำพิธีบวชเณรก่อนทำพิธีเข้าสู่หนัดตั้งผู้ให้สัมภาษณ์ข้างต้นกล่าวไว้ แต่ใน
 ปัจจุบันได้เปลี่ยนจากการทำพิธีบวชเป็นใช้ด้ายสีเหลืองผูกข้อมือแทน ดังคำกล่าวของผู้ให้สัมภาษณ์
 ท่านหนึ่ง ว่า

คือตอนนี้ไม่เหมือนแต่ก่อน ใครที่มีเชื้อทางพุทธ จะเอาเชือกพระสีเหลืองมาใส่
 ข้อมือ คือ เกิดลูกชายคนแรกเขาจะให้บวช แต่ว่า คิว(ลูกชาย) เขาจะร้อง ร้องตลอดเวลา
 แล้วทีนี้ก็เลยเอาข้าวสารไปตักบาตร แล้วเอาเชือกพระมาใส่ ก็เลยหาย... คือสกุลนั้นะ สกุล
 อื่นไม่ทราบ (อรุณี อีซอ, 29 ตุลาคม 2556)

การเข้ามาดะวะหฺในชุมชนตำบลทรายขาวโดยกลุ่มนักดาอียฺดังกล่าวข้างต้น ทำให้ไทยพุทธบาง
 คนมีความรู้สึกที่ไทยมุสลิมบางคนมีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไป ไม่ค่อยทักทายกันเหมือนเมื่อก่อน ทำให้
 ตนเองรู้สึกไม่สบายใจ อย่างไรก็ตาม ในกรณีการพัฒนาทุนทางสังคมที่สำคัญยังคงพบเห็นในการบริหาร
 จัดการกลุ่มที่สมาชิกกลุ่มประกอบด้วยไทยพุทธและไทยมุสลิม เช่น การห้ามนำอาหารที่ปรุงจากจากเนื้อ
 หมูเข้ามารับประทานในสำนักงานกลุ่ม การที่ผู้นำกลุ่มที่ประสบความสำเร็จเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้
 ให้กับกลุ่มอื่นในชุมชน นอกจากนี้ยังพบในกิจกรรมการสืบทอดประเพณีต่าง ๆ ได้แก่ การเชิญแม่ครัวที่
 เป็นไทยมุสลิมไปปรุงอาหารเลี้ยงแขกในงานมงคลของชาวไทยพุทธ ตลอดจนความพยายามในการพัฒนา
 ความสัมพันธ์ระหว่างไทยพุทธและมุสลิมหลังเหตุการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้
 โดยเจ้าอาวาสวัดทรายขาวและโต๊ะอิหม่ามได้ร่วมปรึกษาหารือเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชาวชุมชนตำบล
 ทรายขาว และเห็นพ้องต้องกันว่าให้ประพฤติปฏิบัติเหมือนที่เคยเป็นมาตั้งแต่อดีต ไม่ตกเป็นเหยื่อของ
 ผู้ไม่หวังดีที่กำลังสร้างความแตกแยกให้เกิดขึ้นในชุมชน

อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยนำเสนอการอภิปรายผล 2 ประเด็น คือ ประเด็นวิธีการศึกษาวิจัย และประเด็นผล
 การศึกษา สาเหตุที่ต้องนำเสนอประเด็นวิธีการศึกษาด้วยเป็นเพราะสถานการณ์การก่อความไม่สงบใน 3
 จังหวัดชายแดนใต้ที่ปะทุมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 ยังคงคุกรุ่นรุนแรงจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในเขตอำเภอ
 โคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี มักปรากฏเหตุการณ์การก่อความไม่สงบอยู่เสมอ ดังนั้น การนำเสนอการอภิปราย
 ผลวิธีการศึกษาในสถานการณ์พิเศษเช่นนี้น่าจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจที่จะศึกษาวิจัยในพื้นที่ 3
 จังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือในพื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทคล้ายคลึงกันต่อไป

1. การเก็บข้อมูลในสถานการณ์อันตราย (Method of Collecting Data among the Situation of Danger)

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าเหตุการณ์ความไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ยังคงเกิดขึ้นอย่าง
 ต่อเนื่องและอยู่เหนือความคาดหมายเสมอ โดยเฉพาะการก่อเหตุประทุร้ายอย่างโหดเหี้ยมต่อเจ้าหน้าที่
 รัฐหรือประชาชนขณะสัญจรไป-มาบนท้องถนน ดังนั้น เมื่อต้องเดินทางเข้าสู่พื้นที่ศึกษาเพื่อเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยซึ่งมีอาชีพรับราชการจึงต้องระวางตัวเป็นพิเศษด้วยการใช้หลักการ "หลีกเลี่ยง" และ "หลบ" ที่ได้จากการสังเคราะห์ (Synthesis) ประสบการณ์ที่สำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก ผู้วิจัยเคยร่วมจัดการพิธีศพญาติและเพื่อนหลายคนที่เสียชีวิตจากการถูกลอบทำร้าย และเคยไปเยี่ยมไข้เพื่อนบางคนที่ถูกแรงระเบิดที่ผู้ก่อความไม่สงบวางไว้ใต้ถนน ซึ่งขณะยังมีชีวิตหรือยังไม่ได้รับบาดเจ็บ ญาติและเพื่อนผู้เคราะห์ร้ายมักแสดงพฤติกรรมการเดินทางให้เห็นเป็นรูปแบบชัดเจน เช่น การใช้พาหนะคันเดิม การใช้เส้นทางสายเดิม การออกจากบ้านพัก และเข้า-ออกสถานที่ทำงานในเวลาเดิม จึงทำให้ผู้ก่อความไม่สงบสามารถวางแผนลอบทำร้ายได้โดยง่าย ประการต่อมา ผู้วิจัยเป็นคอลัมนิสต์ของหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ "เนชั่นสุดสัปดาห์" ชื่อคอลัมน์ "โน้ตสมรภูมิ" ระหว่างปี พ.ศ. 2547-2548 และ พ.ศ. 2556-2557 โดยใช้นามปากกา "พิราบจร" และคอลัมนิสต์ของนิตยสารรายเดือน "ทางอีสาน" ชื่อคอลัมน์ "เฮาอยู่ยะลา" ซึ่งต้องลงพื้นที่อยู่เสมอเพื่อเก็บข้อมูล เช่น การเดินทางเข้าไปในหมู่บ้านหลังเกิดเหตุระเบิดถนนเพื่อทำร้ายเจ้าหน้าที่รัฐ แล้วนำมาเรียบเรียงเป็นบทความในหนังสือพิมพ์เนชั่นสุดสัปดาห์ ตอน "หมายเหตุจากหมู่บ้าน" (พิราบจร, 2556) ซึ่งมีทั้งหมด 9 ตอน การเดินทางไปสัมภาษณ์ชาวบ้านในหมู่บ้านโสภาปะระ อำเภอสุดิริน จังหวัดนราธิวาส แล้วนำมาเรียบเรียงเป็นบทความในนิตยสารทางอีสาน ตอน "บุญบังไฟในหุบเขา" (สฤชดี ผาอาจ, 2556) รวมทั้งหมด 3 ตอน ซึ่งประสบการณ์ตรงเหล่านี้นำไปสู่การสังเคราะห์เป็นหลักการการรู้จักหลีกเลี่ยง และหลบ ดังกล่าวข้างต้น

หลักการ "หลีกเลี่ยง" คือ ในขณะที่ผู้วิจัยกำลังเดินทางสู่พื้นที่ศึกษาแล้วพบว่าเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงกำลังขับขียานพาหนะที่ใช้ในราชการสงครามลาดตระเวนอยู่ตามเส้นทาง ผู้วิจัยต้องรีบขับรถยนต์หลีกเลี่ยงจากยานพาหนะดังกล่าวด้วยการขับแซงอย่างรวดเร็วหรือชะลอรถให้ช้าลง เพราะหากมีเหตุการณ์ลอบโจมตีเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงแล้วอาจทำให้ผู้วิจัยได้รับอันตรายด้วย สำหรับหลักการ "เลี่ยง" คือ เมื่อต้องเดินทางเข้า-ออกพื้นที่ศึกษาติดต่อกันหลายวัน ผู้วิจัยจะ "เลี่ยง" ใช้เส้นทางเดิมเพื่อไม่ให้ซ้ำกันจนสังเกตเห็นเป็นรูปแบบที่ชัดเจน ซึ่งเส้นทางดังกล่าวมี 2 เส้นทางหลัก คือเส้นทางหมายเลข 409 และเส้นทางหมายเลข 410 ระหว่างเส้นทางหลักจะมีเส้นทางย่อยเชื่อมเข้าหากัน บางครั้งผู้วิจัยใช้เส้นทางหมายเลข 409 จากจังหวัดยะลาสู่ตำบลนาประดู่แล้วเดินทางต่ออีก 7 กิโลเมตรเข้าสู่พื้นที่ศึกษา บางครั้งผู้วิจัยใช้เส้นทางหมายเลข 410 (ยะลา-ปัตตานี) แล้วเลือกใช้เส้นทางย่อยซึ่งมีอยู่ 3 เส้นทางเพื่อเข้าสู่เส้นทางหมายเลข 409 ก่อนมุ่งสู่เขตตำบลนาประดู่ หลังจากนั้นจึงเข้าสู่พื้นที่ศึกษา และเมื่อออกจากพื้นที่ศึกษาเพื่อกลับสู่บ้านพักก็ทำเช่นเดียวกัน

ส่วนหลักการ "หลบ" คือ การใช้รถยนต์ที่ติดฟิล์มกรองแสงหนาที่บเป็นยานพาหนะเข้าสู่พื้นที่ศึกษา เพื่อป้องกันสายตาคคนภายนอกไม่ไหมมองเห็นว่าผู้ขับเป็นใคร นอกจากนี้ยังไม่เจาะจงเวลานัดหมายกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญว่าเป็นเวลาใด แต่บอกไว้กว้าง ๆ ว่าจะเข้าไปในพื้นที่ในช่วงเช้า ช่วงบ่าย หรือช่วงค่ำเท่านั้น เนื่องจากการเดินทางในพื้นที่เสี่ยงอันตรายอาจเกิดเหตุการณ์ที่คาดไม่ถึงได้ตลอดเวลาซึ่งอาจทำให้การเดินทางมีความล่าช้าและผิดเวลานัดได้ อย่างไรก็ตาม แม้ความพยายามป้องกันตัวเองไม่ให้เผชิญเหตุร้ายระหว่างเส้นทางเข้า-ออกพื้นที่ศึกษาจะประสบความสำเร็จ แต่ผู้วิจัยกลับพบเหตุการณ์การเสียชีวิตของผู้ที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ของการศึกษาในครั้งนี้ คือการเสียชีวิตของผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 บ้านทรายขาวออกจากการถูกลอบยิงขณะขับรถมอเตอร์ไซค์บนเส้นทางสายนาประดู่-ทรายขาว โดย

เหตุการณ์เกิดขึ้นในช่วงเวลาประมาณ 12.00-12.30 น. ของวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2553 ซึ่งเป็นช่วงเวลา
ที่ผู้วิจัยกำลังเดินทางเข้าสู่ชุมชนตำบลทรายขาวเช่นกัน แต่ผู้วิจัยคลาดจากเหตุการณ์ดังกล่าวและยังไม่
ทราบว่าจะเกิดอะไรขึ้น

ผู้วิจัยทราบข่าวการเสียชีวิตเมื่อเวลา 15.00 น. จากผู้ที่มารับบริการในโรงพยาบาลส่งเสริม
สุขภาพตำบลทรายขาว (รพ.สต.ทรายขาว) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่คุณวิจัยกำลังสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth
Interview) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Informant) ที่เป็นชาวไทยมุสลิมรายหนึ่งบนชั้น 2 ของ รพ.สต. ใน
ประเด็นการยอมรับร่วมกัน (Harmony) ในความแตกต่างทางศาสนา และเมื่อทราบข่าวการเสียชีวิตอย่าง
คาดไม่ถึงเช่นนั้นจึงใช้คำถามต่อเนื่องทันทีเพื่อค้นหาคำตอบ (Probe) ว่าไทยมุสลิมสามารถไปร่วมงานศพ
ในวัดได้หรือไม่ อย่างไร เนื่องจากผู้วิจัยตระหนักว่าการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพต้องตื่นตัว (Alert) และไวต่อ
เหตุการณ์ที่คาดไม่ถึงอยู่เสมอ และเมื่อสิ้นสุดการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้เดินทางไปวัดทรายขาวเพื่อเก็บ
ข้อมูลโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) ด้วยการร่วมพิธีรดน้ำศพและแสดง
ความเสียใจกับญาติผู้ตาย และเพื่อยืนยันข้อมูลด้วยเทคนิคแบบสามเส้า (Triangulation Technique)
ไปพร้อมกัน ซึ่งพบว่าชาวไทยพุทธและไทยมุสลิมมาร่วมแสดงความเสียใจกับญาติผู้ตายเป็นจำนวนมาก
แต่มีเพียงชาวไทยพุทธเท่านั้นที่ร่วมพิธีรดน้ำศพผู้ตาย ส่วนชาวไทยมุสลิมเพียงแต่ร่วมแสดงความเสียใจ
และต่างวิพากษ์วิจารณ์ถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยภาษาถิ่นใต้ซึ่งเป็นภาษาที่ผู้คนในชุมชนแห่งนี้ใช้
ติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวัน ซึ่งช่วยยืนยันคำตอบของผู้ให้ข้อมูลที่ผู้วิจัยพึงสัมภาษณ์ได้เป็นอย่างดี

2. ลักษณะและพลวัตการจัดการทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมที่ผลิตในโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างไทยพุทธและไทยมุสลิมในชุมชนตำบลทรายขาว
มีอยู่ 3 ลักษณะ คือ การยอมรับร่วมกันในความแตกต่างทางศาสนา (Harmony) การมีบรรทัดฐานการต่างตอบ
แทนหรือการพึ่งพาอาศัยกัน (Norm of Reciprocity) และมีการรวมกลุ่มและเครือข่าย (Collective Group and
Networks) ซึ่งองค์ประกอบเชิงเงื่อนไข (Conditional Factors) ที่ก่อให้เกิดการสะสมทุนทางสังคมดังกล่าวมี
8 ประการ คือ (1) ความเป็นเครือญาติ (Kinship) ระหว่างผู้คนทั้งสองศาสนา (2) ลักษณะของภูมิประเทศ
(Topography) ที่บีบบังคับให้คนในชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยกัน (Interdependent) (3) ในชุมชนมีผู้นำศาสนาที่มี
ลักษณะพิเศษที่ผู้วิจัยนิยามว่า Local hero (4) การมีความเชื่อบางอย่างร่วมกัน (Common Beliefs) (5) การ
ใช้ภาษาเดียวกันติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวัน (Common Language) (6) เกียรติยศชื่อเสียงของชุมชน
(Honor) (7) วาทกรรม "คนทรายขาว" (Discourse) และ (8) ขนาดของเครือข่าย (Network Size)
ซึ่งองค์ประกอบเชิงเงื่อนไขเหล่านี้ได้รับการจัดการ (Manage) ด้วยการเสริมสร้าง (Building) ดำรงรักษา
(Maintaining) และพัฒนาปรับปรุง (Developing) อย่างมีพลวัตมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ทุนทางสังคมของชุมชนตำบลทรายขาวใน 3 ลักษณะดังกล่าวข้างต้นเป็นทุนทางสังคมในระดับ
สาธารณะ ดังที่ Putnam (อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2555) เสนอไว้ โดยผู้คนในชุมชนแห่งนี้ต่าง
รู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี มีการปฏิสังสรรค์หรือไปมาหาสู่กันอย่างสม่ำเสมอ แม้นับถือศาสนาต่างกันแต่
ผู้คนต่างยอมรับและไว้วางใจในกันและกัน (Trust) มีความเป็นมิตร ยิ้มแย้มแจ่มใส และมีน้ำใจต่อคน
แปลกหน้า (Norms of Generalized Reciprocity) อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งลงไปถึง

ประเภททุนทางสังคมที่ Putnam กล่าวไว้กับข้อค้นพบจากการศึกษาในครั้งนี้จะพบประเด็นที่ชวนตั้งคำถามและค้นหาคำตอบดังต่อไปนี้

2.1 เมื่อพิจารณาถึงผลการศึกษาดังกล่าวข้างต้น พบว่า ทุนทางสังคมของชุมชนตำบลทรายขาวในปัจจุบันนี้เป็นทุนทางสังคมแบบเปิดแต่เมื่อหันกลับมาพิจารณาถึงความหมายของทุนทางสังคมแบบปิดดังที่ Putnam (อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2555) ให้ความหมายไว้ว่า "หมายถึงการเน้นสร้างความผูกพันระหว่างคนที่มีลักษณะบางอย่างเหมือนกัน เช่น การนับถือศาสนาเดียวกัน เป็นสมาชิกเครือญาติเดียวกัน สังกัดชนชั้นเดียวกัน ชาติพันธุ์เดียวกัน ฯลฯ และในขณะที่เดียวกันจะสร้างกำแพงขวางกั้นกับผู้ที่แตกต่างไปจากตนซึ่งส่งผลคือจะพัฒนาไปสู่ความขัดแย้งได้ง่าย" ก็เกิดคำถามว่า "การนับถือศาสนาและความเป็นเครือญาติในชุมชนนี้มีลักษณะอย่างไร และพวกเขามีปฏิสัมพันธ์กันอย่างไร จึงทำให้ทุนทางสังคมของชุมชนเป็นทุนทางสังคมแบบเปิดแทนที่จะเป็นทุนทางสังคมแบบปิด" คำตอบคือ "ผู้คนในชุมชนแห่งนี้ไม่ได้มีผู้นับถือศาสนาเดียวกันทั้งหมด แต่นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธในอัตราส่วนที่ใกล้เคียงกัน โดยผู้นับถือศาสนาอิสลามต่อผู้นับถือศาสนาพุทธร้อยละ 58.6 : 41.4 และถึงแม้ชุมชนแห่งนี้มีผู้นับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลามอาศัยอยู่ด้วยกัน แต่ผู้นำศาสนาทั้งสองศาสนาได้ประพடுத்தกันเป็นแบบอย่างที่ดี คือต่างให้การยอมรับในความแตกต่างทางศาสนา เป็นผู้ที่ยู่งักให้ และรู้จักการต่างตอบแทน ส่วนความเป็นเครือญาติมีลักษณะพิเศษ และมีผลอย่างยิ่งต่อความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน นั่นคือ นอกจากมีความเป็นเครือญาติระหว่างชาวบ้านที่นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธแล้ว ยังมีความเป็นเครือญาติระหว่างผู้นำศาสนาพุทธกับชาวไทยมุสลิมและมีความเป็นเครือญาติระหว่างผู้นำชุมชนของทั้งสองศาสนา ซึ่งผู้นำเหล่านี้เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการชี้นำพลวัตของชุมชน"

2.2 เมื่อผลการศึกษาเป็นเช่นนี้แสดงว่าการเน้นความผูกพันในหมู่เครือญาติเดียวกัน ไม่ใช่เงื่อนไขที่ทำให้ทุนทางสังคมชุมชนแห่งนี้เป็นทุนทางสังคมแบบปิด แต่กลับกลายเป็นเงื่อนไขทำให้ทุนทางสังคมของชุมชนแห่งนี้เป็นทุนทางสังคมแบบเปิด ซึ่งขัดแย้งกับคำอธิบายทางทฤษฎี เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น คำตอบคือ ภายใต้บริบทหรือเงื่อนไขของชุมชนตำบลทรายขาว ณ ห้วงเวลานี้ ทฤษฎีทุนทางสังคมยังไม่มีอำนาจอธิบายอย่างเพียงพอ และ Putnam (อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2555, น.164) เองก็ยอมรับว่าไม่จำเป็นที่ทุนทางสังคมจะมีอยู่ในทุก ๆ หนแห่ง ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นเพิ่มเติมว่ารวมถึงทุนทางสังคมแบบปิดนี้ด้วย แต่มีข้อที่ควรอภิปรายเพิ่มเติม คือ เมื่อพิจารณาอย่างลุ่มลึกถึงความเกี่ยวข้องระหว่างผลการศึกษาเทียบเคียงกับทฤษฎีแล้ว ในอดีต ทุนทางสังคมในชุมชนแห่งนี้เคยมีลักษณะอย่างไรจึงกลายเป็นทุนทางสังคมแบบเปิดในปัจจุบัน และในอนาคตจะกลายเป็นทุนทางสังคมแบบปิดได้หรือไม่ และหากเป็นไปได้จะเป็นเพราะเงื่อนไขใด เงื่อนไขของความเป็นเครือญาติระหว่างผู้นับถือศาสนาต่างกัน หรือภายใต้เงื่อนไขของการนับถือศาสนาเดียวกัน ซึ่งในสถานการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้อยู่ ณ เวลานี้หากทุนทางสังคมแบบเปิดในชุมชนตำบลทรายขาวกลายเป็นทุนทางสังคมแบบปิดภายใต้เงื่อนไขการนับถือศาสนาเดียวกันจะเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาอย่างยิ่ง คำถามต่อมาคือ แล้วจะทำอย่างไรเพื่อไม่ให้เกิดเหตุการณ์เช่นนั้น คำถามเหล่านี้ทำให้ต้องหันไปกลับไปทบทวนองค์ประกอบเชิงเงื่อนไขและการจัดการทุนทางสังคมของชุมชนแห่งนี้ว่าเป็นมาอย่างไร

2.3 การจัดการทุนทางสังคมในที่นี้หมายถึงการจัดการองค์ประกอบเชิงเงื่อนไขด้วยการเสริมสร้าง ดำรงรักษา และพัฒนาปรับปรุง ซึ่งองค์ประกอบเชิงเงื่อนไขของทุนทางสังคมในชุมชนแห่งนี้ บางองค์ประกอบสามารถจัดการได้ เช่น ความเป็นเครือญาติ วาทกรรม "คนทรายขาว" และการมีความเชื่อบางอย่างร่วมกัน แต่บางองค์ประกอบเคยจัดการได้ในอดีตแต่ปัจจุบันไม่สามารถจัดการได้และไม่จำเป็นต้องจัดการ เช่น สภาพภูมิประเทศที่บีบบังคับให้พึ่งพาอาศัยกัน และภาษาที่ใช้ติดต่อสื่อสารกัน และบางองค์ประกอบสามารถจัดการได้โดยอ้อม เช่น เกียรติยศชื่อเสียง Local Hero และขนาดของเครือข่าย ซึ่งองค์ประกอบเชิงเงื่อนไขเหล่านี้มีความสัมพันธ์อย่างเป็นเหตุเป็นผลหรือมีความสัมพันธ์เชิงเงื่อนไขต่อกัน โดยผู้วิจัยจะหยิบยกบางองค์ประกอบมาอภิปรายเพื่อให้เห็นแนวโน้มและทิศทางของทุนทางสังคมในชุมชนว่าจะดำเนินไปอย่างไร

2.4 ในอดีตสภาพภูมิประเทศของชุมชนแห่งนี้เป็นสถานที่ปิด ด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกรายล้อมด้วยภูเขา ด้านทิศใต้และทิศตะวันออกเป็นป่าดงดิบ ด้วยสภาพภูมิประเทศดังกล่าวนี้ทำให้ผู้คนในชุมชนทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกัน ประกอบกับพูดจาภาษาเดียวกัน และบางส่วนเป็นเครือญาติเดียวกันจำเป็นต้องพึ่งพากันเองภายในชุมชน การพึ่งพาอาศัยดังกล่าวข้างต้นเป็นการพึ่งพาอาศัยทั้งทางกายและทางใจ เช่น การช่วยลงแขกเกี่ยวเกี่ยวข้าวให้กันและกันทำให้ได้คลุกคลีตีโมง นอนค้างคืนในบ้านของกันและกัน กินข้าววงเดียวกัน ผู้ที่เป็นเครือญาติกันมีความเชื่อในผีบรรพบุรุษเหมือนกันทำให้มีพิธีกรรมที่ขัดกับความเชื่อตามหลักศาสนา และหากมีคนภายนอกที่ไม่เข้าใจความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งเช่นนี้มากล่าวโจมตีไทยมุสลิมในเชิงหมิ่นแคลน ไทยพุทธในชุมชนจะรู้สึกไม่พอใจเป็นอย่างมากถึงขั้นจะทำร้ายผู้ที่หมิ่นแคลนดังกล่าว ซึ่งในยุคดังกล่าวนี้ความเป็นเครือญาติมีอิทธิพลสูงยิ่งต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และเมื่อเทียบเคียงกับทฤษฎีทุนทางสังคมจะพบว่าสอดคล้องกับลักษณะของทุนทางสังคมแบบแน่นเหนียว

2.5 ในยุคต่อมา ชุมชนแห่งนี้ได้รับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทั้งถนนหนทาง ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ ทำให้คนภายในชุมชนได้ติดต่อกับโลกภายนอกมากยิ่งขึ้น จำนวนประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น และในยุคนี้เองมีบุคคลที่มีลักษณะพิเศษปรากฏขึ้นในชุมชนในลักษณะ Local Hero ซึ่งหมายถึงผู้มีทุนทางสังคมส่วนตัวสูง (Private Social Capital) และได้อุทิศตนเพื่อช่วยเหลือสมาชิกในชุมชน และช่วยพัฒนาชุมชนตำบลทรายขาวจนเจริญรุ่งเรืองเป็นที่รู้จักของผู้คนทั่วไป บุคคลดังกล่าว คือพระอาจารย์ทอง วัดทรายขาว หรือพระครูธรรมกิจโกศล (พ.ศ. 2461-2542) ผู้เป็นพระเกจิอาจารย์ชื่อดัง ปลูกเสกเครื่องรางของขลังที่ผู้นิยมศรัทธาเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ ผู้คนที่ศรัทธาดังกล่าวมีทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิม ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ทั้งคนทั่วไป ข้าราชการทุกระดับ ตลอดจนเชื่อพระวงศ์ ซึ่งต่างหลงใหลสู่วัดทรายขาวเพื่อนำปัจจัยต่าง ๆ มาถวายซึ่งหมายถึงขนาดและจำนวนเครือข่ายที่ใหญ่และกว้างขวางของพระอาจารย์ทอง และท่านได้นำเงินหรือปัจจัยที่ได้รับนับร้อยล้านบาทมาพัฒนาวัด มัสยิด โรงเรียน โรงพยาบาล และพัฒนาคนด้วยการส่งเสียลูกศิษย์ทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมให้ได้รับการศึกษาจนสำเร็จ การศึกษาชั้นอุดมศึกษาและมีงานทำอย่างมั่นคง ในช่วงนี้ผู้คนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ภายในกันอย่างสม่ำเสมอ เช่น ไทยมุสลิมระดมกันมาช่วยพัฒนาวัดทรายขาวและพัฒนาชุมชนร่วมกับไทยพุทธเพื่อถวายเป็นการต้อนรับเชื่อพระวงศ์หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ไทยพุทธระดมกันไปช่วยพัฒนาปรับปรุงมัสยิดโดยพระ

อาจารย์นองทำเป็นตัวอย่าง และผู้คนในชุมชนต่างมีปฏิสัมพันธ์เชิงบวกกับผู้ที่ลี้ภัยมาจากภายนอกอีกด้วย

ในช่วงดังกล่าวนี้ พระอาจารย์นองยังได้สร้างรูปเหมือนพ่อท่านสีแก้ว หรือพระครูศรีรัตนากรณ เพื่อรำลึกถึงคุณงามความดีที่ท่านเป็นผู้นำชาวบ้านทั้งไทยพุทธและไทยมุสลิมสร้างเส้นทางเชื่อมระหว่างชุมชนตำบลทรายขาวกับชุมชนภายนอก และเป็นผู้ดำเนินการพัฒนาเส้นทางสู่น้ำตกทรายขาว ซึ่งต่อมาภายหลัง น้ำตกแห่งนี้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดปัตตานี นอกจากการสร้างรูปเหมือนดังกล่าวแล้วพระอาจารย์นองยังนำชาวบ้านไทยพุทธทำพิธีลากรูปเหมือนพระครูสีแก้วจากวัดทรายขาวขึ้นไปบนน้ำตกเพื่อทำพิธีสงฆ์ และมีกิจกรรมการเล่นให้ไทยมุสลิมได้มีส่วนร่วมมากมาย เช่น การรำซึละ การชกมวยทะเล ซึ่งชาวไทยพุทธและไทยมุสลิมในชุมชนแห่งนี้และจากชุมชนภายนอกต่างเดินทางเข้ามาร่วมกิจกรรมบนน้ำตกทรายขาวกันอย่างคึกคัก การที่พระอาจารย์นองเป็นต้นคิดในการสร้างรูปเหมือนพ่อท่านสีแก้วและชักนำชาวบ้านทั้งไทยพุทธมาร่วมทำพิธีและไทยมุสลิมมาร่วมกิจกรรมดังกล่าว คือการเสริมสร้างทุนทางสังคมขึ้นในชุมชน และต่อมา อบต.ทรายขาวได้สืบทอดประเพณีนี้เป็นประจำทุกปี ซึ่งก็คือ การดำรงรักษาทุนทางสังคมที่พระอาจารย์นองได้สร้างเสริมนั่นเอง ทุนทางสังคมในยุคของพระอาจารย์นองสอดคล้องกับคำอธิบายทางทฤษฎีของ Putnam (อ้างถึงใน สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2555) คือทุนทางสังคมแบบเปิดในระดับสาธารณะที่ได้รับการจัดการมาจนถึงปัจจุบัน

2.6 อย่างไรก็ตาม การคมนาคมที่สะดวกสบาย และเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทันสมัยในยุคปัจจุบัน ทำให้การปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป การปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ และระหว่างคนรุ่นใหม่ด้วยกันเองเริ่มขาดหายไป เพราะคนรุ่นใหม่มีโลกส่วนตัวสูงและใช้เทคโนโลยีเพื่อติดต่อสื่อสารกับคนภายนอกแทนการมีปฏิสัมพันธ์กับคนภายในชุมชน การคมนาคมที่สะดวกสบายดังกล่าวทำให้คนในชุมชนมีการปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกมากกว่าในอดีต โดยเฉพาะการเข้ามาดะวะห์ของกลุ่มนักดาอีย์ ได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยพุทธและไทยมุสลิมบางคนเริ่มคลอนแคลน เช่น แต่ก่อนไทยมุสลิมบางคนเคยทักทายไทยพุทธอย่างสนิทสนมแต่เมื่อมีเครือข่ายจากภายนอกเข้ามาก็กลับเฉยเมยต่อกัน ซึ่งไทยมุสลิมเองก็ยอมรับว่าแต่ก่อนเคยคลุกคลีในบ้านเรือนของไทยพุทธได้ แต่ปัจจุบันไม่สามารถทำเช่นนั้นได้อีกเพราะกลัวสัมผัสกับสุนัขที่ไทยพุทธเลี้ยงอยู่และคำนึงถึงหลักความเชื่อทางศาสนาตามที่ได้รับรู้มากขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนตำบลทรายขาวในปัจจุบันคือการลดระดับลงของบรรทัดฐานที่เคยปฏิบัติต่อกันดังที่ Portes (2000) กล่าวไว้ และมีแนวโน้มนำไปสู่การเป็นทุนทางสังคมแบบปิดภายใต้เงื่อนไขการนับถือศาสนาเดียวกันอีกด้วย ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำลายต่อผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา และสมาชิกชุมชนอย่างยิ่งว่าจะยังคงมีความสามารถในการดำรงรักษาทุนทางสังคมแบบเปิดเอาไว้ให้ลูกหลานในอนาคตได้เหมือนคนรุ่นก่อน ๆ หรือไม่ อย่างไร

ข้อเสนอแนะ

หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรสนับสนุนงบประมาณเพื่อส่งเสริมให้สมาชิกชุมชนได้ร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรเน้นให้กลุ่มเยาวชนทั้งสองศาสนามีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ ประการต่อมา

ควรสนับสนุนงบประมาณเพื่อรื้อฟื้นโครงการศึกษาดูงานชุมชนตำบลทรายขาวขึ้นมาใหม่ เนื่องจากเป็นโครงการที่ผู้นำชุมชนและตัวแทนสมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมและเป็นความภาคภูมิใจของคนทั้งตำบล สำหรับหน่วยงานด้านความมั่นคงควรระมัดระวังในการดำเนินกิจกรรมหรือโครงการใด ๆ ในชุมชน โดยควรคำนึงถึงความยุติธรรม ไม่เลือกปฏิบัติต่อผู้ที่นับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นการเฉพาะ เพราะอาจบั่นทอนทุนทางสังคมของชุมชนได้ สำหรับข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ ควรมีการทำวิจัยเชิงปริมาณเพื่อค้นหาระดับอิทธิพลขององค์ประกอบเชิงเงื่อนไขต่อทุนทางสังคมว่าองค์ประกอบเชิงเงื่อนไขแต่ละตัวมีอิทธิพลแตกต่างกันเชิงสถิติอย่างไร เพื่อนำไปสู่การจัดการทุนทางสังคมทั้งในปัจจุบันและในอนาคตต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณครูผู้รับเป็นประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ท่าน ผศ.ดร.มนตรี กรรพุมมาลย์ ท่านกรรมการที่ปรึกษาร่วมทั้ง 2 ท่าน คือ รศ.ดร.พัชรินทร์ สิริสุนทร และ รศ.ดร.สุพรรณิ ไชยอำพร และขอบพระคุณชาวชุมชนตำบลทรายขาวอย่างยั้งที่กรุณาให้ข้อมูลต่อผู้วิจัย

เอกสารอ้างอิง

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์. (บ.ก.). (2548). *ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- พิราบจร. (2556). คอลัมน์ สมรภูมิ: หมายเหตุจากหมู่บ้าน. *เนชั่นสุดสัปดาห์*. (ปีที่ 22 ฉบับที่ 1107-1116/2556).
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2555). วิจารณ์หนังสือ เรื่อง Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society. *วารสารร่วมพฤษ*, 10(1), 162-176.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2558). ชุมชน ความเป็นส่วนตัว และการพัฒนาในยุคโลกาภิวัตน์. *วารสารพัฒนาสังคม*, 17(1), 1-27.
- สถิตย์ ผาอาจ. (2556). คอลัมน์เฮาอยู่เฮลา: บุญบั้งไฟในหุบเขา. *ทางอีสาน*. (ปีที่ 2 ฉบับที่ 15 - 17/2556).
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2544). หมู่บ้านไทย : ข้อโต้แย้งทางความคิด. ใน *วิถีสังคมไทย : สรรนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งทศวรรษ ปรีดี พนมยงค์ ชุดที่ 4 ประชาสังคมและวัฒนธรรมชุมชน*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการดำเนินงานฉลองครบรอบ 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบาลรัฐบุรุษอาวุโส.
- Adler, P. S. & Seok-Woo, K. (2000). Social Capital: The Good, the Bad, and the Ugly. In E. L. Lesser (Ed.), *Knowledge and Social Capital: Foundation and Application* (pp. 89-111). Boston. Butterworth-Heinemann.
- Cox, E.. (1995). *A truly Civil Society*. Sydney: ABC Books.

- Jary, D. & Jary, J. (2005). *Collins Internet-linked Dictionary of Sociology*. Glasgow: HarperCollins.
- Lesser, E. L. (2000). Leveraging Social Capital in Organization. In E. L. Lesser (Ed.) *Knowledge and Social Capital: Foundation and Application* (pp. 3-16). Boston. Butterworth-Heinemann.
- Portes, A. (2000). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. In *Knowledge and Social Capital: Foundation and Application* (pp. 43-67). Boston. Butterworth-Heinemann.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: University Press.